

Uitgave Oudheidkamer Tiel en Omstreken

De Nieuwe **Kroniek**

negende jaargang, nummer 1, april 2018

- Bert Leenders zal de kick van De Nieuwe Kroniek gaan missen
- Het agrarische leven in Tiel
- Een Tielse waterkan voor de Luftwaffe
- Het Instituut A. Hirsch
- Amateurs op Medel

Inhoudsopgave

■ Van het bestuur	3
■ Bert Leenders zal de kick van De Nieuwe Kroniek gaan missen	4
■ Het agrarische leven in Tiel	6
■ Succesvol erfgoed symposium	14
■ Een Tielse waterkan voor de Luftwaffe	16
■ 50 jaar geleden	18
■ Het Instituut A. Hirsch	20
■ Restauratie oude VVV kiosk	28
■ Amateurs op Medel	32
■ Een geluid als in een kale boetekerk op Goede Vrijdag	36
■ Bijzondere schenking aan het museum	39
■ Regionaal Archief Rivierenland	40
■ Boekbesprekingen	44

■ Redactioneel   ■ Cultuur historisch nieuws   ■ 50 jaar geleden   ■ Uit de vlooiënklap   ■ Extra nieuws
■ Nieuws van het Regionaal Archief Rivierenland   ■ Boekbesprekingen

Van het bestuur

Het heeft wat tijd gekost, maar nu ligt 'De Nieuwe Kroniek' weer voor u met een keur aan lezenswaardige en interessante artikelen.

In het voorjaar van 2017 besloot de redactie van DNK – in overleg met het bestuur – dat de aandacht voor de totstandkoming van het cultureel centrum 'Zinder' meer tot zijn recht zou komen met een 'echt' boek dan in het u bekende en voor u liggende boekwerkje. Het boek 'Zinderend Bleekveld' is er gekomen! Met dank aan de redactie en allen die dit werk mogelijk hebben gemaakt. Het ziet er schitterend uit! Met dit boek geeft de 'Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken' haar visitekaartje af!

Het jaar 2017 is trouwens een bijzonder jaar geweest met een groot aantal activiteiten: de uitreiking van de 'Erfgoedprijs 2017', het drukbezochte 'Erfgoed Symposium', de 'Van der Capellen-lezing' met prof. dr. Paul Schnabel naast de andere, gebruikelijke lezingen, excursies en publicaties.

Voor het nieuwe jaar staan lezingen, excursies, publicaties van DNK op het programma. Verder staat de eerste uitreiking van de OKT-prijs (OKT-Oudheidkamer) op de rol tijdens de ledenvergadering op 19 april 2018. De OKT-prijs wordt uitgereikt aan de leerling van het VWO en van de HAVO met het beste profielwerkstuk!

Tot slot dit:

Bert Leenders, jarenlang (hoofd)redacteur van DNK, heeft aangegeven dat hij het rustiger aan wil doen en daarom stopt met zijn werkzaamheden voor DNK.

Bert, van harte bedankt voor al het werk voor de vereniging. Bert blijft schrijven voor De Nieuwe Kroniek en 'de Tielenaar'; de site waar de vereniging veel mee samenwerkt.

Martin J. van der Mark,
Voorzitter.

Bert Leenders zal de kick van De Nieuwe Kroniek gaan missen

Jan Beijer

“Elke keer als er weer een nieuw nummer klaar was, kreeg ik er een kick van. Toen ik het blad nog alleen maakte, was ik met ieder nummer toch wel een maand volledig bezig. Het kost echt zeeën van tijd. Maar het gaf me echt voldoening. Vooral ook omdat ik eigenlijk nooit kritiek heb gehad. Men was kennelijk altijd tevreden over mijn werk. Ik zal het wel gaan missen.”

Bert Leenders, redacteur van De Nieuwe Kroniek, verlaat de redactie van dit tijdschrift dat hem zo na aan het hart ligt. Jarenlang was hij de spil, waarom het blad draaide. Dat betekent niet alleen zelf schrijven, maar ook auteurs aanzoeken, archiefonderzoek, illustraties benaderen, contacten met de fotograaf, de lay-out en de drukker. Aanvankelijk moest hij dat allemaal alleen doen, in 2014 kwam er een redactie (Pierre van der Schaaf, Wim Veerman en Peter Schipper) waarvan hij deel uitmaakt. Veel steun kreeg hij van Jan Bouwhuis, die per kerende post illustraties aanleverde en deze belangeloos ter beschikking stelde. “Ik ga nu stoppen. Ik ben gewoon te druk en word dit jaar 74. Ik heb niet alleen die kick van De Nieuwe Kroniek, maar heb nog vele andere kicks, zoals het schrijven

voor De Zakengids, De Tielenaar en de Historische Werkgroep. De Nieuwe Kroniek is het eerste project dat sneuvelt in mijn streven om het rustiger aan te gaan doen. Dat doet me echt wel wat, want de kroniek is toch een beetje je kindje geworden”.

De Nieuwe Kroniek dateert van 2009. Aad Nekeman, oud-redacteur van het voormalige dagblad Tielse Courant, maakte de eerste nummers. De reacties waren lovend, bijvoorbeeld van de op het eiland Wight wonende oud-Tielenaar Kees de Weerd. “Bijzonder plezierig werd ik alhier verrast door De Nieuwe Kroniek waardoor de bijkans gans verwaterde banden met mijn geboorteplaats Tiel een weinig verstevigd werden”, zo reageerde hij op de verschijning van het blad. De Weerd toonde zich niet alleen een trouw lezer, maar leverde zelf ook enkele interessante bijdragen voor het tijdschrift. Bert: “Aad Nekeman was ijverig en enthousiast begonnen, maar vond op een gegeven moment dat hij te veel in een keurslijf moest opereren en stopte ermee. Ik werd gebeld of ik het van hem over wilde nemen. Ik schreef toen al voor De Zakengids en had meegewerkt aan het lustrumboek van de Oudheidkamer. Vandaar dat ze bij mij aanklopten.”

Hij vond het “eigenlijk best spannend” dat ze hem benaderden. “Ik heb altijd met secretaresses gewerkt en was niet gewend om zelf iets te typen. Wel veel gedictreed. Zelf een tijdschrift maken is toch heel wat anders. Dat trok me wel. Ik ben van nature erg geïnteresseerd in geschiedenis.”

Van huis uit is Bert Leenders geen journalist. Na bij de administratie van glasfabriek De Maas in Tiel gewerkt te hebben, maakte hij carrière in het personeelswerk. Vooral aan de periode dat hij manager personeel en organisatie was bij het Werkvoorzieningsschap Westelijk Gelderland bewaart hij goede herinneringen. De Tielse sociale werkplaats de Jonge Schutskooi was een voorloper van dit schap, zoals oudere Tielenaars zullen weten.

Bert: “De werkvoorziening had destijds een slecht imago. Als ik met een slecht rapportcijfer thuis kwam, zei mijn moeder dat ik nog eens bij de Jonge Schutskooi terecht zou komen. Als manager personeel en organisatie heb ik altijd veel tijd besteed aan het verbeteren van het beeld over de werkvoorziening van de buitenwereld en de werknemers zelf. WWG werd een bedrijf om trots op te zijn. Op veel fronten waren we een voorbeeld voor andere SW-bedrijven en de gemeenten hoefden, anders dan bij de meeste werkvoorzieningschappen, niets bij te dragen. Succes op financieel gebied maakte veel mogelijk, zoals extra beloningen voor alle

medewerkers, veel persoonlijke aandacht voor de doelgroep en een jaarlijks spraakmakend eindejaarsfeest voor de 1000 medewerkers in de Agnietenhof.

We hadden wel vijftien bussen nodig om de mensen naar de schouwburg te brengen en vrijwel alle toppers van de populaire muziek traden daar op.”

Na zijn pensionering kon hij zich ten volle wijden aan zijn passie: schrijven, vertellen op papier. Hij maakte 23 nummers. Eerst 12 in zijn eentje, de overigen vanaf juli 2014 samen met de huidige redactieleden, die spontaan instemden met het verzoek om hem te assisteren. Diezelfde redactie stelde onlangs het boek ZINDEREND Bleekveld samen, dat lovend werd ontvangen. Het kostte ook Bert veel inspanning. Zo veel zelfs dat hij besloten heeft het nu rustiger aan te gaan doen. Maar voor De Nieuwe Kroniek gaat hij niet verloren. “Ik stop met de redactie, maar blijf wel schrijven.” Gelukkig maar, de lezers van het tijdschrift zullen er blij om zijn.

(foto: Jan Bouwhuis)

Het agrarische leven in Tiel

Bert Leenders

Er is sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw veel veranderd in Tiel. Fabrieksfluiten, die het dagritme bepaalden, hoor je niet meer. De maakindustrie is bijna helemaal uit de stad verbannen of totaal verdwenen. De werkgelegenheid verplaatste zich naar de industrieterreinen, de dienstensector, de detailhandel en de zorg. Veel winkels, die door de eigenaar geëxploiteerd werden, hebben plaatsgemaakt voor vestigingen van de bekende winkelketens. Iedere oudere heeft de beelden van vroeger nog wel op zijn netvlies staan. Er wordt vaak met nostalgie gesproken over de industriële bedrijven van weleer. Het verdwijnen uit de stad van bijna alles wat met de agrarische sector te maken heeft, krijgt veel minder aandacht. Daarom is dit artikel aan die destijds belangrijke sector gewijd. Het is geen resultaat van uitvoerig archiefonderzoek, maar vooral gebaseerd op wat tegenwoordig zo mooi oral-history genoemd wordt. De informatie is gebaseerd op herinneringen van mijzelf, kinderen van vroegere agrariërs en oudere Tielenaars met een goed geheugen en liefde voor de stad.

Paard was belangrijk

In de jaren vijftig kende het bebouwde gedeelte van Tiel zeker dertig stadsboerderijen. Meestal lagen die net buiten het winkelcentrum. Maar midden in het centrum pal naast het postkantoor en het belastingkantoor aan het Hoogeinde had je de stalhouderij van Van Hoften. Daar konden dorpingen die met hun rijtuig naar de maandagmarkt kwamen hun paard stallen. Van Hoften had ook een aantal rijtuigen voor rouw en trouw en natuurlijk een aantal zwarte viervoeters om ze te trekken. Ook die hadden daar hun stal. Behalve de boeren, die hun paarden gebruikten voor transport van en naar het land en het werk op de akkers, hadden eveneens vodenboeren, melkboeren, groenteboeren, de olieboer en enkele kruideniers een paard en wagen waarmee zij langs de deur gingen. Daan van Eck deed dat met zijn beige-geel geschilderde dichte wagen. Hij ging met meubelen, matten en werkkleding in Tiel en de omliggende dorpen langs de deur. Tot ongeveer 1955 bezorgde van Gend en Loos zijn pakketten van het station naar de eindbestemming met paard en wagen. Dat waren zware, grijs geschilderde wagens met wielen zonder luchtbanden. Die maakten tijdens het rijden veel lawaai. De paarden

stonden gestald in de Boterkampsteeg. Ook andere bodehuizen maakten gebruik van paard en wagen. De schillenboer hebben we na de Tweede Wereldoorlog nog een aantal jaren in Tiel gezien. Hij haalde groenteafval, korsten brood en ander afval dat als veevoer gebruikt kon worden op.

Vrachtauto's waren in opkomst maar nog niet talrijk. Je had in het Tiel van vlak na de Tweede Wereldoorlog meer voerlieden dan vrachtwagenchauffeurs. Kees van de Berg was met zijn eenassige boerenkarren met manshoge wielen, bespannen met een van zijn Belgische paarden, de hele dag in de stad te vinden. Hij vervoerde bedrijfsafval naar de vuilnis zoals kersenpitten en kersenstelen voor conservenfabriek De Betuwe, maar ook chemisch afval voor Verdugt. Voor aannemers en wegenbouwers voerde hij grond af en zand aan.

Particulieren voorzag hij voor 10 gulden (circa 4,50 euro) van een kar mest voor hun moestuin. Dat betaalde je voor de mest en het thuisbrengen. Ook andere slepers, zoals Schiltmans en Van Haaften hadden veel werk voor aannemers. Dat gebeurde vaak nog met paard en wagen. Kleine middenstanders die geen paard en wagen hadden, gebruikten veelal de bakfiets of een handkar. Ook in de aannemerij werd de handkar veel voor het vervoer gebruikt.

Degenen, die een paard hadden, waren eveneens een klein beetje boer. Het dier moest verzorgd worden, maar je had dan wel een stukje weiland en een stal nodig.

De Varkensmarkt circa 1910 (foto: Collectie Smit/Kers)

Het bezit van een paard zorgde voor extra lange werkdagen.

Stadsboeren

Ton de Waal-van de Berg somt moeiteloos een groot aantal boeren op die hun bedrijf in het bebouwde deel van de stad uitoefenden. Zij noemt: Vinken en de gebroeders Van Zetten in de Rietmattenstraat, Schiltmans in de Visserstraat, Schoots naast de Israëlitische begraafplaats, Van Veen en Hevel in de Medelsestraat, Van Wijk tegenover het TEC terrein, een tweede Van Wijk, Berendsen en Bijl in de Oude Medelsestraat, De Bie en Visser aan de Hoveniersweg, Van Winssen, Schoots en Visser en tweemaal Van de Berg in de Grotebrugse Grintweg, Koehein op het Ooij, De Wit in de Binnenhoek en Heusinkveld tegenover de Rode Pannenbuurt. Ongetwijfeld zullen er vooral aan de westkant van Tiel nog veel meer geweest zijn. De stadsboerderijen waren doorgaans kleine gemengde bedrijven met enkele tot maximaal 20 koeien, wat jong vee, varkens en soms een koppeltje kippen. Weiden en akkerland lagen veelal buiten de stad. De ruilverkaveling moest nog komen. Veel boeren

Op de Tielse Veemarkt in de jaren '60
(foto: Regionaal Archief Rivierland/collectie Bouwhuis)

bezaten of pachtten stukken grond die ver uit elkaar lagen. Dat was weinig efficiënt en zorgde voor lange rijtijden met paard en wagen van huis naar weide, akkers of boomgaard. De landbouwproducten waren voor een groot deel bestemd voor veevoer in de winter. Graan werd tot meel gemalen en als (kracht)voer voor runderen en varkens gestrooid. Het stro deed dienst als vloerbedekking voor het vee. Een deel van de opbrengst van het grasland werd gereserveerd voor de hooiproduktie of kuilgras. Sommige boeren teelden verder consumptieaardappelen en suikerbieten. Die gingen voor een deel naar conservenfabriek 'De Betuwe'. De rest werd verzameld op de kade en met een rijnaak afgevoerd. Het aangevoerde gewicht werd vastgesteld en geadmistriseerd via de weegbriefjes van weegbruggen. Die had je bij 'De Betuwe' en het 'Witte Huis', het café-restaurant waar nu restaurant 'Lotus' in gevestigd is. Bij de verwerking van de suikerbieten bij 'De Betuwe' bleef, wanneer de suiker er uitgeperst was, een restprodukt, de zogenaamde pulp, over. Dat voerden boeren aan hun (melk)koeien als voorgerecht op de winterse hooimaaltijd.

Die waren daar dol op. Wanneer de pulptijd voorbij was, kregen de beesten fijngesneden voederbieten, die ze graag lustten. Voor het snijden van de bieten had iedere boer een handbediende bietenmolen met verticale en horizontale messen. Het aantal stuks melkvee was beperkt vanwege de beschikbare ruimte maar

tevens omdat het twee maal daags melken met de hand moest gebeuren. Dat vergde veel tijd. Sommige boeren hadden verder een of meer fruitpercelen. Dat waren toen vooral hoogstambomen.

Dierenwelzijn

Tegenwoordig is er veel aandacht voor dierenwelzijn. Daar had men in die tijd weinig oog voor. Koeien stonden de hele winter met een touw en later met een riem met een glijring aan een verticale staak gebonden en hadden nauwelijks beweegruimte. Lopen was er gedurende de wintertijd niet bij. Soms waren de stallen zo volgepropt dat het zelfs niet mogelijk was om gelijktijdig met zijn allen te gaan liggen. Water kregen de beesten twee maal per dag en vooral vlak na het kalveren, wanneer ze veel melk gaven, kon je aan hun gedrag zien, dat ze flink dorstig waren. Varkens hadden het beter. Die hadden wat meer ruimte in hun vaak, lage en bedompte hokken. Als ze geluk hadden mochten ze naar buiten om in een klein boomgaardje wat te wroeten en een lekker modderbad te nemen.

Varkens en handelaren op de Varkensmarkt circa 1900
(foto: Flipje en streekmuseum Tiel)

(foto: Regionaal Archief Rivierenland)

Boerderijen trokken veel vliegen en verspreidden dikwijls stank van opgeslagen mest. Maar daar klaagde niemand over. Dat hoorde toen bij het leven in de stad. De urine van de beesten liep meestal via een soms open riool naar een sloot in de buurt. Slechts enkele boeren in Tiel hadden personeel. De meesten moesten het vele werk verrichten met de eigen familie. Kinderen werden al vroeg ingeschakeld om onder meer koeien te melken, bieten te dunnen, te helpen bij het hooien en aardappels te rapen. Wanneer veel werk in korte tijd moest gebeuren, zoals het binnenhalen van het hooi bij naderend slecht weer, of bij het dorsen van het graan, hielpen de boeren elkaar met gesloten portemonnee. Iedere wat grotere boer had wel een mannetje dat als een soort ZZP-er kon helpen bij bepaalde werkzaamheden.

De veehandel

Boeren was in die tijd in de Betuwe geen goudmijn. De meeste bedrijven waren klein

en erg arbeidsintensief. Boeren die ook veehandel dreven waren beter af. Op de veemarkt kon je snel geld verdienen. In Tiel had je wel vijftien veehandelaren. Ook enkele slagers kochten het vee voor hun winkel op de veemarkt en hadden een weiland waar de beesten konden wachten op hun laatste tocht naar het slachthuis aan de J.D. van Leeuwenstraat. Veel handelaren onderhielden een hechte relatie met boeren die hen het recht op eerste koop van overtollig vee toevertrouwden. Voor andere boeren, die zelf niet fokten, kochten zij runderen voor een klein bedrag aan commissie. Het vee dat de handelaren opkochten ging naar de veemarkt. Een veerijder zoals Rinus Visser, aan de Grotebrugse Grintweg, bracht dat vee samen met de veehandelaren in zijn veewagen naar de markt. Boeren hadden in de eerste jaren na de oorlog nog geen eigen auto. Vrijwel alle veehandelaren gingen iedere woensdag naar de markt in Den Bosch. Dat was de grootste veemarkt in Nederland.

Varkens in de Ambtmanstraat op weg naar het slachthuis, jaren '30 (foto: Regionaal Archief Rivierenland)

Daarnaast waren er die op andere dagen van de week naar Doetinchem, Utrecht of Zwolle gingen. In Den Bosch was alles prima voor elkaar. Ruime goed ingerichte hallen waar de vele duizenden beesten ook 's winters voor een redelijk aangename temperatuur zorgden. Op de andere markten stonden de beesten en de handelaren in weer en wind en was het vooral in de winter afzien. Veehandelaren maakten lange dagen. De markten begonnen doorgaans rond zes uur 's ochtends en de reis duurde door het (deels) nog ontbreken van snelwegen lang. Vroeg aanwezig zijn was belangrijk omdat je dan op de losplek nog wat beesten kon kopen van boeren, die zelf hun vee naar de markt brachten. Los van de grote wekelijkse veemarkten waren ook de jaarmarkten in de regio, zoals in Druten, in trek. Meestal lukte het je dieren op de markt voor een redelijke of goede prijs te verkopen. Vee dat niet verkocht werd, ging mee naar huis of werd bij stalhouderijen bij de marktplaats voor de volgende week achtergelaten.

In Tiel had je vroeger eveneens nog een veemarkt. De huidige Veemarkt was daar voor ingericht en bood plaats aan enkele honderden runderen. Na de Tweede Wereldoorlog waren er meestal maar enkele tientallen runderen en een enkel paard aanwezig. Met de groei van de vervoersmogelijkheden daalde dat aantal snel en in de jaren vijftig viel het doek voor de veemarkt in de stad. In Tiel had je ook 'keujesboeren', veehandelaren die handel dreven in varkens, vooral biggen. Op de varkensmarkt stonden er in de lente altijd wel een stuk of twee varkenshandelaars. Naast boeren die enkele varkens voor eigen gebruik en de verkoop mestten waren er in die eerste naoorlogse jaren nog veel particulieren die een en soms meer varkens mestten. Die beesten werden in de vroege lente aangekocht en in november, de slachmaand, geslacht. Spek en ham werden gerookt bij Rombout in de Binnenhoek. Het slachten gebeurde toen al op het slachthuis. Teun van Os zorgde met een

speciaal voor dit doel gemaakte handkar voor het transport. Hij kon maar een varken tegelijk vervoeren, dus je moest hem tijdig reserveren. Het vervoer was op die manier zwaar werk, want de varkens wogen tegen de slachttijd veel meer dan nu. Hoe meer spek hoe beter!

De biggenhandel concentreerde zich in Tiel op de Varkensmarkt. Handelaren waren: Van Eck en twee met de naam Van Osch.

Tiel presenteert zichzelf sinds kort als fruitstad aan de Waal. Behalve het fruitcorso vind je in de stad weinig dat aan het roemrijke fruitverleden van de stad herinnert. Wel zie je, aangemoedigd door de vereniging van centrumwinkeliers 'Hart van Tiel' wat meer fruitbomen verschijnen. In de dorpen rondom de stad is fruitteelt core-business. Fruitteeltbedrijven zijn vaak groot, hebben een eigen sorteer- en verpakkingscentrum en verkopen niet alleen via de fruitveiling in Geldermalsen maar ook door middel van eigen afzetkanalen in binnen- en buitenland. In de naoorlogse jaren was Tiel met twee veilingen nog echt een fruitcentrum. Op die

veilingen verdienden vele tientallen inwoners hun boterham. Ook menig Tielenaar verdiende met het plukken van fruit de kost of een leuk centje erbij. Mensen die het niet zo breed hadden namen hun vakantie op in de kersentijd en hielpen met de kersenpluk. Tiel had aan de Stationsstraat ook een melkfabriek.

De agrariërs zorgden voor veel handel en bedrijvigheid

Tot zo'n 50 jaar geleden was Tiel het agrarische centrum van de West-Betuwe. Op maandag kwamen er honderden boeren naar de stad. Zij kwamen voor de warenmarkt, de bedrijven die spullen leverden voor hun boerderij en voor het ontmoeten van collega's. De markthandelaren, winkels en de cafés rond Plein, Varkensmarkt en Voorstad deden dan uitstekende zaken. Op de markt was het echt schuifelen vanwege de drukte. Ook de winkels met 'boerenspullen' hadden veel klandizie. Moeder Van de Berg verkocht op de Varkensmarkt alles wat veehouders en fruittelers nodig hadden. Visser in de Weerstraat leverde in zijn kleine winkel naast visgerei veel boerenspullen. Voor klompenmakers waren de boeren en fruittelers belangrijke afnemers. Ook de zeilmakers Simons en Van de Berg hadden veel boerenklanten. Smeden hadden het druk met het beslaan van paarden en het repareren van wagens, gereedschappen en werktuigen. De meel- en veevoederhandelaren

Groenteboer Kees Peterse verkocht met zijn paard en wagen tot ver in de jaren 80 in Tiel groenten en fruit langs de deur (foto: auteur)

Versendaal en Klompmaker hadden in de Voorstad en het Fabriekslaantje bloeiende bedrijven. Verder profiteerden de kledingzaken, gereedschapwinkels en veel andere branches van de enorme stroom kooplustige boeren en anderen, die vanuit de dorpen naar de markt in Tiel kwamen. Maandag was een prima verkoopdag voor de Tielse neringdoenden. Het sprak dan ook vanzelf dat de winkels zoals in de meeste andere plaatsen niet op maandagmorgen maar op dinsdagmiddag gesloten waren.

De agrarische sector zorgde in Tiel voor veel werkgelegenheid en droeg bij aan de welvaart. Dat is nu niet meer. Boeren in de stad is uit de boze. Omwonenden staan het niet meer toe en door de schaalvergroting zijn stadsboerderijen niet meer rendabel.

Loonbedrijven nemen de overgebleven boeren veel werk uit handen, voor melken is geen menskracht meer nodig en machines zorgen er voor dat er nauwelijks nog personeel nodig is. Polen en andere Oost-Europeanen doen het seizoenswerk op de fruitteeltbedrijven. Het boerenbedrijf is met zijn tijd meegegaan. Boeren zijn managers die hun bedrijven met computerprecisie runnen. Agrarische bedrijven hebben een enorme efficiency slag gemaakt. Daarmee is echter veel folklore, gezelligheid en saamhorigheid verloren gegaan. Want boeren werkten vroeger lang en hard, maar van stress of haast was geen sprake.

Bijna alles wat in dit artikel beschreven staat is nu geschiedenis.

Dit artikel schreef ik op grond van eigen jeugdherinneringen. Andere bronnen waren Ton de Waal-van de Berg, Johan Jansen, Adrie Verberne en de laatste stadsboer van Tiel, Jaap Visser.

(foto: Regionaal Archief Rivierenland/
collectie Bouwhuis)

Jaap Visser was de laatste stadsboer

Jaap Visser, de zoon van Frans Visser, veehandelaar en winkelier in vis- en boerderijartikelen uit de Weerstraat, was de laatste echte stadsboer in Tiel. Zijn boerderij bevond zich aan de Hoveniersweg naast de inmiddels gesloten slagerij Poelman. Jaap hield lang melkkoeien en wat jong vee. Later schakelde hij over op Franse vleesrunderen. In 1983 brak er brand uit in een van zijn stallen. Hij kreeg zonder problemen toestemming van de gemeente om deze te herbouwen. Toen dat echter gebeurd was, verleende de gemeente hem evenwel geen toestemming om er vee in te stallen. De weigering had te maken met klachten van burens over overlast en verder met aangescherpte eisen voor bedrijven in de stedelijke bebouwing. Voor Jaap was het een onbegrijpelijk besluit. Wel toestemming geven voor de herbouw van zijn veeschuur en hem vervolgens niet mogen gebruiken, ging zijn begrip te boven. Zijn bedrijf was daardoor niet langer rendabel. Hij besloot in 1984 zijn overall aan de kapstok te hangen, te stoppen met boeren en te vertrekken uit Tiel.

Succesvol erfgoed Symposium

Peter Schipper

Op zaterdag 7 oktober 2017 vond het symposium plaats dat was voorbereid door de commissie erfgoed van de vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken.

Onder de aanwezigen waren belangstellenden uit het erfgoedveld en vertegenwoordigers vanuit de gemeente Tiel, zoals bestuurders, ambtenaren, gemeenteraadsleden, commissieleden, burgemeester H. Beenakker en wethouder Ben Brink.

Het centrale thema die dag was: hoe kunnen we in Tiel meer draagvlak creëren voor immaterieel en materieel erfgoed en hoe kunnen we bevolking en politiek daar meer bij betrekken?

Diverse sprekers waren uitgenodigd om op deelgebieden inleidingen te houden.

Yvonne Jakobs sprak namens de Culemborgse historische vereniging Voet van

Oudheusden over de inzet en resultaten van een lokale historische vereniging op het vlak van gebouwd erfgoed en in concreto bij het redden van de historische Kapel.

Karel Loeff, vertegenwoordiger namens Erfgoedvereniging Bond Heemschut, gaf met name praktische handreikingen bij het opstellen van een erfgoedparagraaf in verkiezingsprogramma's van politieke partijen.

Heemschut hanteert daarbij vijf kernpunten:

- Erfgoed geeft uw gemeente een gezicht
- Erfgoed levert geld op
- Erfgoed brengt mensen samen
- Erfgoed maakt een gemeente duurzaam
- Erfgoed levert unieke locaties

Voor de pauze vertelde Magda van Ooijen over de Tielse kermiskoek en natuurlijk proefden de deelnemers dit stuk culinair erfgoed.

Yvonne Jakobs tijdens haar presentatie

Magda van Ooijen laat de deelnemers genieten van de Tielse kermiskoek

Op het laatste moment voegde zich bij het rijtje sprekers mevrouw Josan Meijers, gedeputeerde van de Provincie Gelderland. Zij benadrukte het belang van samenwerking: 'Wacht niet op elkaar, zoek medestanders, maak gezamenlijk plannen en klop daarmee zo nodig aan bij gemeente en/of provincie.'

Na een goed verzorgde lunch werd het programma vervolgd met Jette Jansen, namens Erfgoed Gelderland, die het belang van immaterieel erfgoed belichtte en o.m. verwees naar de online-community Oud Tiel als illustratie van hoe erfgoed leeft onder de bevolking. 'Blijf elkaar vooral de grote verhalen van de stad vertellen' was haar boodschap.

Daarna vertelden twee vertegenwoordigers uit Zutphen, dat de erfgoedprijs van de Nederlandse Gemeenten had gewonnen, hoe men in die plaats de zorg voor het (gebouwde) erfgoed handen en voeten geeft en met name hoe men de bevolking en ook ondernemers weet te enthousiasmeren en hierbij te betrekken.

Dagvoorzitter Menko Menalda leidde ter afsluiting de levendige discussie, waarbij ook cultuurwethouder Ben Brink zich niet onbetuigd liet.

En nu verder.....!

De Tielse politieke partijen kregen de conclusies en aanbevelingen van het symposium per mail toegestuurd. Natuurlijk vragen we ons af wat er nu concreet in de verkiezingsprogramma's is terecht gekomen op het vlak van erfgoed en monumenten. Een korte verkenning.

De Partij van de Burgers spreekt over behoud en onderhoud van historie en monumentale panden en stegen. Men wil een belommerde stadswandeling en lespakketten 'ken je streek' voor basisscholen. Het CDA tekent op: 'De identiteit van een gemeente hangt natuurlijk wel samen met haar historische ontwikkeling. Dit wordt duidelijk zichtbaar bij bijzondere panden en bebouwing'. Zuinig mee omgaan is het devies. D66 wil voorkomen dat monumenten langs natuurlijke weg in verval raken. Verder stelt men een 'actief beleid' voor om invulling te geven aan de 'holle gaten' in het straatbeeld van Tiel. De gemeente moet niet volgzaam zijn, maar zelf actie ondernemen. Tenslotte is er ruim aandacht voor de historische begraafplaatsen. Ronduit teleurstellend zijn de verkiezingsprogramma's van de VVD en Groenlinks. Geen woord over monumenten en erfgoed. Krachtig Tiel constateert alleen maar (terecht) dat Tiel een prachtige stad is, een rijke historie heeft en dat er veel monumenten staan. Een toekomstvisie ontbreekt. Warme woorden zijn te vinden in het programma van de PvdA. De partij wil 'trots zijn op ons culturele erfgoed' en monumentale panden beschermen. Ja zelfs is er de wil om de in de bezuinigingsdrift gesneuvelde monumentensubsidie opnieuw in te voeren. Naar datzelfde streeft Pro Tiel. Men stelt verder voor bij bouwwerkzaamheden altijd archeologisch onderzoek te doen en een 'stevige archeologische vleugel aan het Flipje museum toe te voegen'. De rol van de overheid inzake monumenten is stimulerend, controlerend en handhavend. Ja, aan dat toezicht ontbreekt het nog wel eens.

Nu maar afwachten of er voor de Tielse monumenten een hoopvolle toekomst gloort.

Een Tielse waterkan voor de Luftwaffe

Maarten Meijer

Maarten Meijer heeft een aantal jaar geleden een bijzonder object gevonden, geproduceerd door de firma Kurz tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het is tot nu toe het enig bekende oorlogsproduct van dit Tielse bedrijf. Meijer, verbonden aan de facebooksite, 'Tiel in de Oorlog' ging op onderzoek.

Naar de economische collaboratie van Tielse bedrijven is vrijwel geen enkel onderzoek verricht of over gepubliceerd. Uit archiefonderzoek van 'Tiel in de Oorlog' is echter gebleken dat er zeker een aantal Tielse fabrikanten producten aan de Duitse Wehrmacht hebben geleverd. Deze leveringen waren niet vrijwillig want zoals later aan de Schade Enquête Commissie werd verklaard waren de opdrachten verplicht opgelegd en onontkoombaar. Bovendien stond de Conventie van Genève toe dat een bezettende macht producenten kon dwingen tot leveringen en waren het dus ook volledig legitieme opdrachten.

Een van deze producenten was de firma C. Kurz & Co.

Nadat Conrad Kurz ervaring in metaalbewerking had opge-

daan in de fabriek van Daalderop startte hij zijn eigen metaalwarenfabriek en vestigde zich in 1896 aan de Binnenweg. De firma produceerde voornamelijk huishoudelijke artikelen en siervoorwerpen. Kurz had nog een fabriek in Kleef en in de Eerste Wereldoorlog had het bedrijf munitie geproduceerd. In de Tweede Wereldoorlog heeft Kurz gebruiksvoorwerpen voor de Luftwaffe gemaakt. 'Tiel in de Oorlog' is in het bezit van een grote aluminium waterkan volgens een standaard ontwerp waterkannen van de Luftwaffe. Op het object is aan de onderzijde de firmanaam C. K. & Co. Tiel met daaromheen de letters FL. U. V. gestanst. Deze afkorting staat voor Flieger Unterkunft Verwaltung, een administratieve verwijzing naar eigendommen van de Luftwaffe. Het Hoheitszeichen (de adelaar), dat normaal ook bij deze stempeling hoorde, staat echter niet op de waterkan. Hoogstwaarschijnlijk is deze stans niet aangeleverd geweest en is alles gestanst met de stempels die al aanwezig waren. De productiedatum van de kan is niet bekend. Fabrikanten die voor de Wehrmacht produceerden dienden vanaf 1940 een code te gebruiken in plaats van de volledige firmanaam om de industrie tegen gerichte aanvallen te kunnen beschermen.

De fabriek van Kurz (foto: Het Geheugen van Nederland)

Dat deze kan geen code heeft kan er dus op wijzen dat deze vroeg in de oorlog al is geproduceerd, maar het kan ook zo zijn dat Kurz geen productiecode heeft gekregen wegens te kleine productieaantallen. De afwezige adelaar lijkt ook op kleine aantallen te wijzen. De waterkan is verder grof en onnauwkeurig rood geschilderd.

Of er naast waterkannen nog andere gebruiksvoorwerpen door Kurz zijn geproduceerd is niet bekend. De Luftwaffe had naast waterkannen ook andere standaard aluminium gebruiksvoorwerpen dus het is mogelijk dat deze ook gemaakt zijn. In de bekende literatuur is in ieder geval geen producenten-code voor Kurz aangetroffen.

Ik ben in diverse archieven op zoek geweest naar de oorlogsproductie van Tielse bedrijven voor de Wehrmacht. In het Regionaal Archief heb ik wat stukken gevonden over de productie van 'De Betuwe' voor de Wehrmacht en in het Nationaal Archief en het NIMH een aantal stukken over de productie van Daalderop. Het is de bedoeling om hier uiteindelijk ook

nog een stuk over te schrijven. Met name Daalderop heeft vrij veel geproduceerd. Ook al voor de oorlog werd er aan het Nederlandse leger materiaal geleverd. Van de firma Kurz heb ik niets kunnen vinden over productie tijdens de oorlog. Voor zover mij bekend ligt er in het RAR niks over deze periode en ook in de naoorlogse rapporten in het Nationaal Archief heb ik (tot nog toe) geen resultaat gehad. Wellicht dat er nog materiaal verborgen ligt in Duitse Rüstungs-archieven, maar helaas is het zoeken daarin vrij lastig omdat nog niet alle stukken openbaar zijn.

Wellicht kunnen lezers van De Nieuwe Kroniek mij meer informatie verschaffen.

www.facebook.com/TielindeOorlog

50 jaar geleden

Peter Schipper

Nieuwbouw Albert Heijn

Januari 1968 nemen de plannen voor een nieuwe winkel voor Albert Heijn concrete vormen aan. De directie had het oog laten vallen op een terrein op de hoek van de Molenstraat en de Veemarkt, waar vanaf 1960 de Hilversumse meubelfabriek was gevestigd en daarvoor de fietsenfabriek Bato. De winkel krijgt een oppervlakte van 1500 vierkante meter. De Tielse architect Sytze van der Zee, ook jarenlang voorzitter van de Oudheidkamer, ontwerpt een dragend skelet in de vorm van een staalconstructie zodat er niet geheid hoeft te worden. De ingang bevindt zich aan de kant van de Veemarkt. December dat jaar kunnen de eerste klanten hun keuze maken. Van der Zee heeft het druk, want hij is ook de architect van het nieuwe winkelpand van de firma Visser op de hoek van de Damstraat-Vleesstraat, dat op 11 april zijn deuren opent.

Afwisseling van de wacht

OP 15 mei neemt de Tielse gemeenteraad afscheid van burgemeester Mr. Dr. A.A.H. Stolk. Hij vertrekt naar Zeist om daar dezelfde functie te gaan bekleden. Onder zijn leiding is de centrumpositie van Tiel verstevigd en de industrialisatie op gang gebracht. De wederopbouw is afgerond. Voor zijn verdiensten krijgt hij bij zijn afscheid een straatnaambord met zijn naam overhandigd: de burgemeester Stolklaan: 1957-1968. Op 19 oktober spreekt de nieuwe burgemeester, Dr. G.W. Borrie, zijn installatierede uit.

Nieuwe auto's voor schooltandverzorging

De stichting Schooltandverzorging krijgt de beschikking over twee nieuwe zogeheten 'dental cars', waarmee de medewerkers bij de scholen langs kunnen gaan. Zevenenveertig scholen, verspreid over tien gemeentes maken er gebruik van. Bijna 4700 kinderen nemen, ongetwijfeld met knikkende knieën, plaats in de tandartsstoelen. Maar liefst ruim 7300 vullingen leggen de tandartsen in de gebitten. Iets meer dan de helft van de behandelde scholieren heeft nog een gaaf gebit, maar in Tiel ligt dat percentage aanzienlijk hoger, namelijk op 79%. Zij oogsten de voordelen van het experiment met het gaatjes remmende fluor in het Tielse drinkwater.

Een 'dental car' van de Schooltandverzorging Tiel (foto: Flipje en Streekmuseum Tiel)

Tielse LTS officieel geopend

10 April 1968 kan na jaren van plannen maken de vlag uit bij de LTS tijdens de officiële opening van het nieuwe gebouw aan de Teisterbantlaan. Het was de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen afdeling Tiel geweest, die het idee voor de oprichting van een ambachtsschool in de vergadering van 8 februari 1897 had gelanceerd. Met steun van de overheid, de Nutspaarbank, het Weeshuis en particulieren werd jaarlijks 6000 gulden voor de exploitatie bijeengebracht. Twee jaar later vonden in het pand aan de Oliemolenwal de eerste lessen plaats. In 1910 en 1932 volgden verbouwingen en uitbreidingen totdat er uiteindelijk een flink complex aan de gracht en Waterstraat stond. De vernietigende Tweede Wereldoorlog spaarde ook deze school niet. De beschietingen van 12 april 1945 vernielden het leerinstituut volledig. Na de oorlog was het improviseren in diverse noodgebouwen, totdat in 1956 besprekingen met het ministerie van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen succesvol verliepen en de Rotterdamse architect ir K.I. Ruige de opdracht kreeg aan de slag te gaan. Desondanks duurde het nog vele jaren voordat er een geschikt terrein was gevonden en op 30 juni 1964 de eerste paal de grond in kon.

De nieuwe LTS aan de Teisterbantlaan
(foto: Flipje en Streekmuseum Tiel)

Brand

We sluiten het eerste halfjaar van 1968 af met een enorme vuurzee. Op maandagmorgen 24 juni breekt er brand uit in het voormalige hotel De Roos op de kop van de Grotebrugse Grintweg. De hotelfunctie heeft het pand dan al enige tijd verloren. Het is omgevormd tot een jeugdcentrum of zoals men dat toen noemde een 'beatcentrum', bekend onder de naam 'Checkpoint Charley'. De vlammen slaan die ochtend meters hoog uit het dak en zorgen er voor dat het gebouw geheel uitbrandt. De verslaggever van de Nieuwe Tielse Courant zal het geen groot gemis gevonden hebben, want hij vertolkt waarschijnlijk de mening van vele andere Tielenaars als hij schrijft: "Het was velen opgevallen, dat dit Beatcentrum er de laatste tijd weer verschrikkelijk uitzag". Hoewel eigenaar Van Welie verzekerd was, is het markante hotel gesloopt en verdwenen uit het straatbeeld.

De grote brand in hotel de Roos
(foto: Regionaal Archief Rivierenland/collectie Bouwhuis)

Het Instituut A. Hirsch

Pierre van der Schaaf

In de periode 1848 – 1902 telde de bevolking van Tiel ieder jaar enkele tientallen leerlingen van het Instituut A. Hirsch. Voor het grootste deel waren deze kostschoolleerlingen afkomstig uit Amsterdam, maar zij kwamen ook van verder weg: onder andere Kimberley, Londen, Luik, Memphis, Petersburg en Wilna.

Asser Hirsch, eigenaar van Instituut Hirsch, werd geboren in Amsterdam op 6 juli 1830. Hij was de zoon van de onderwijzer Samuel Joseph Hirsch en Aaltje Abraham Hes. Aaltje Hes was een jongere zuster van de in Tiel en wijde omstreken bekend moheel (besnijder) David Hes. Op 24 maart 1854 trouwde Asser Hirsch te Tiel met de op 24 december 1831, eveneens in Amsterdam, geboren Betje Marchand. Op de bewaard gebleven huwelijksakte verklaart de Opperrabijn van het Ressorst Nijmegen op 30 maart 1854 dat hij de akte in Tiel heeft gezien. Het echtpaar Hirsch kreeg 10 kinderen: 7 dochters en 3 zonen. Voor die tijd redelijk uitzonderlijk was dat slechts één van die kinderen, Lea, op zeer jeugdige leeftijd, nog geen anderhalf jaar oud, overleed. Drie van hen stierven geen natuurlijke dood maar werden in 1943 vermoord in Sobibor (Esther, Elzie en Rachel).

Hirsch' start in Tiel

De jonge onderwijzer Asser Hirsch vestigde zich op 14 november 1849 als jonge onderwijzer in Tiel. Hij was nog maar 19 jaar jong en uitgeloot voor de 'Nationale Militie'. In mei 1848 respectievelijk augustus 1848 behaalde Asser Hirsch de 'Acte van Algemeene Toelating tot Schoolonderwijzer van den vierden en laagsten rang' en de 'Acte van Algemeene Toelating tot Israëlich Godsdienst-onderwijzer van den laagsten rang'. In 1850 behaalde hij hogere diploma's en volgde promotie tot 'den middelsten rang'. Hij was daarvoor bevoegd zowel het gewone als het (Joodse) godsdienstonderwijs te verzorgen. De Joodse school waaraan hij in 1849 werd benoemd was in die jaren vooral bevolkt door kinderen uit de armere Joodse gezinnen. Het onderwijs bestond, behalve uit algemene vakken vooral uit vakken die een relatie hebben met de Joodse godsdienst. Daarin nam Hebreeuws een belangrijke plaats in. Deze lessen waren ook ter voorbereiding van Bar Mitswa. Jongens van 13 jaar worden religieus volwassen (Bar Mitswa) na het voor een volle sjoel¹ afleggen van een proeve van bekwaamheid.

¹ Sjoel: synagoge

Financieel bleef het voor Hirsch ‘sappelen’² maar door extra lessen te geven in de talen, geschiedenis en algebra groeide het leerlingenaantal waarvan steeds meer uit meer welgestelde Joodse kringen. Hirsch zorgde voor kwalitatief goed onderwijs én een goede verzorging voor de inwonende leerlingen. Het aantal leerlingen bleef maar groeien, ook afkomstig van elders.

In 1851 werd een nieuw klaslokaal in gebruik genomen. Het lokaal lag (en het is nog steeds aanwezig en herkenbaar aan de rondbogen boven de ramen) in het pand op de hoek van de Sint Agnietenstraat en de Westluidensestraat. Links van het gebouw, aan de Westluidensestraat, was de woning van de rebbe (geestelijk leider van de Joodse gemeente) gevestigd. Daarvan getuigen nu de Stolpersteine voor de laatste Tielse Rebbe,³ Jakob Elburg en zijn dochter. Rechts van het voormalige lokaal aan de Agnietenstraat ligt de poort naar de ingang van de Synagoge. Direct achter de poort, aan de linkerkant, bevindt zich de toegang tot het Mikwe.⁴

Hirsch woonde vlak bij de school aan het Bleekveld, wijk E woning nr. 153, en met het bekender worden van de naam van de school nam ook het aantal leerlingen van elders toe. Dat leidde er toe dat hij leerlingen in de kost ging nemen. De inkomsten daaruit waren een waardevolle aanvulling op het toentertijd, zeker voor onderwijzers aan een Joodse ‘armenschool’, karige inkomen. De perspec-

tieven voor die Joodse scholen waren niet positief: er was sprake van een nieuwe ontwikkeling op het terrein van de financiering van het onderwijs waardoor de financiering van die scholen op de tocht kwam te staan. Ieder probleem biedt echter ook weer kansen en Asser Hirsch anticipeerde in 1855 op de wetswijziging en begon toen een ‘Kostschool voor Israëliſche Jonge Heeren’ in Tiel. Hij maakte aan de gemeentelijke Schoolcommissie de stichting van een ‘bijzondere school voor Lager en Uitgebreid Lager Onderwijs’ bekend. Daarmee deed ook de Joodse ULO zijn intrede in Tiel.

De groei van Instituut Hirsch

Met de Joodse gemeente kwam hij overeen dat hij ook de (arme) Joodse Tielse kinderen bleef onderwijzen. Dat tegen een, overigens karige, vergoeding van 200 gulden per jaar. Na de invoering van de nieuwe Schoolwet van 1857 was de school van Hirsch één van de twee bijzondere, dus niet door de gemeente, gesubsidieerde Tielse scholen. Na enkele jaren, in 1865, barstte de school uit zijn voegen en werd de vroegere ‘Fransche School’ van D. van de Berg aan het Hoogeinde D 107 betrokken. Dat gebouw lag naast voormalige politiebureau, ongeveer op de plek waar nu het voormalige postkantoor staat. Beide panden werden tijdens de winter 1944/45 door geallieerde beschietingen verwoest.

Helaas is er maar weinig bekend over het curriculum van het Joodse onderwijs in de Mediene (alle joodse gemeenten buiten Amsterdam). Wel staat vast dat de algemene

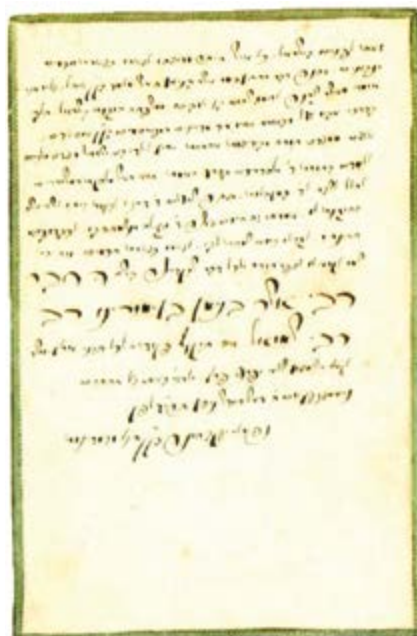
2 *Sappelen: Duits- Jiddisch voor het met moeite de eindjes aan elkaar knopen*

3 *Rebbe: 'leraar'*

4 *Mikwe: het bad voor de rituele reiniging*

Leerboek Hebreeuwse taal
(foto: Collectie Joods Historisch Museum)

Aanstellingsbrief van A. Hirsch tot Chazan
(foto: Collectie Joods Historisch Museum)

spreektaal onder de Aschkenazische⁵ Joden, het 'Jiddisch', niet op school werd onderwezen en daar ook niet de voertaal mocht zijn. Het ministerie van Onderwijs deed er vanaf 1817 alles aan om er voor te zorgen dat die 'wartaal' zeker uit het onderwijs werd verbannen. In diezelfde Wet uit 1817 werd bepaald dat naast Joodse vakken zoals Hebreeuws (en Hebreeuwse gebeden) en Tora-lezen⁶ ook Nederlands, aardrijkskunde en rekenen moesten worden onderwezen. Ten opzichte van andere scholen werden bij het Instituut 'de beginselen der kennis van de Fransche, Hoogduitsche en Engelse talen' bijgebracht. Het is echter niet onmogelijk

dat de omgangstaal onder veel leerlingen, naast het Nederlands, ook Jiddisch is geweest. Zeker tussen de leerlingen die vanuit oost Europa naar Hirsch' Instituut in Tiel kwamen.

Hirsch als Chazan

Er zijn maar heel weinig documenten van en over het Instituut Hirsch bewaard gebleven. Bijzonder is dat het Joods Historisch Museum in Amsterdam beschikt over een uit 1854 daterende en in het Hebreeuws geschreven 'aanstellingsbrief', waarbij Asser Hirsch wordt benoemd tot chazan.⁷ De brief is (waarschijnlijk: gedeeltelijk onleesbaar) ondertekend door de Opperrabbin van Nijmegen. Tijdens de Joodse erediensten is de Chazan de feitelijke leider

5 Aschkenazisch: uit Duitsland en Oost-Europa afkomstige Joden

6 Tora: de eerste vijf Bijbelboeken van Mozes

7 Chazan: voorzanger

van de plechtigheden en daarmee een (ongeschreven) leidende figuur binnen de Joodse gemeente en gemeenschap. 'Ongeschreven' omdat in beginsel ieder lid van de Joodse gemeenschap de rol van Chazan mag vervullen. Maar omdat de Chazan over grondige kennis van de liturgie moet beschikken en over een goede stem, vroom moet zijn en van 'een onbeschreven blad', was de rol feitelijk maar voor weinigen weggelegd. Zijn er momenteel opleidingen tot Chazan, zeker in de 19^e eeuw was daarvan in Nederland geen sprake.

Dat Hirsch wel voor vernieuwing was blijkt uit een aankondiging in de Tielsche Courant van 5 maart 1854 waarin wordt gemeld dat op vrijdag 10 en zaterdag 11 maart 1854 voor het eerst "godsdienstoefeningen met koorzang begeleid worden door de 'Vereeniging Nut en Genoegen uit Tiel, een mannenkoor onder leiding van D. Ganz (Gans [PvdS]). 'De Heer A. Hirsch, Hoofdonderwijzer aan de Israëlitische school te dezer stede [zal] als voorzanger [...] fungeren".

Tielsche Courant van 5 maart 1854 (foto: Regionaal Archief Rivierenland)

'Lernen'

Net als de Rooms-Katholieke Kerk het Latijn als 'religieuze taal' voert, zo voeren de Joden sinds mensenheugenis het Hebreeuws, en ook wel het Armeens, als kerkelijke taal.

In tegenstelling tot de Rooms-Katholieke Kerk was het zich eigen maken van deze 'religieuze taal' door de Joden een 'must'. De Joodse jeugd moest (en moet) van jongs af aan 'Lernen'.⁸ Dat vormt (nog steeds) een vast bestanddeel van de Joodse opvoeding. Tot op de dag van vandaag staat de zondag bij de Joodse kinderen in het teken van de Joodse les met daarin de voorbereiding tot Bar Mitswa.⁹ Door dat 'Lernen', met veel aandacht voor het lezen (in het Hebreeuws) met een 'Jadje'¹⁰ was er onder de Joden veel minder sprake van analfabetisme dan onder de andere inwoners van ons land: er was meestal sprake van een zeker mate van 'geletterdheid'. En dat leidde weer tot afgunst en, als het zo uitkwam, discriminatie van de Joden.

De bloeitijd van Instituut Hirsch duurde, getuige de leerlingenaantallen, tot tegen het eind van de 19e eeuw. De leerlingen kwamen van heinde en ver, het merendeel uit Amsterdam. Van de redenen van ouders om kinderen voor, soms, jaren op een Tielse kostschool te plaatsen is weinig bekend.

In één artikel in het NIW (Nieuw Israëlitisch Weekblad) wordt gewag gemaakt van het bij het Instituut Hirsch plaatsen van 'lastige leerlingen' en in een ander artikel wordt gesproken over een leerling (die overigens

⁸ *Lernen: leren*

⁹ *Bar Mitswa: jongens worden op 13-jarige leeftijd volwassen.*

Bat Mitswa: meisjes worden met 12 jaar volwassen

¹⁰ *Jadje: aanwijsstokje met aan het eind een handje*

goede vorderingen maakt) die, betaald door een hulporganisatie, de lessen in Tiel mag volgen.

De leerlingen van Instituut Hirsch

In totaal zijn tot nu toe 251 kostschoolleerlingen van Hirsch, waaronder ook enkele meisjes, getraceerd. Van velen van hen is alleen een enkele aankomst- of vertrekdatum bekend maar in verschillende gevallen daarnaast

ook zowel geboortedatum en -plaats als de data van aankomst en vertrek. In 1858 meldde Hirsch aan de gemeentelijke commissie dat hij 'jongens in de kost had' en dat zijn kostschool al 19 leerlingen telde. Op 15 april 1862 telde het Instituut Hirsch liefst 38 jongens en 19 meisjes als leerling. 38 van hen kwamen uit Tiel, de overige van elders. Een van hen was de op 1 augustus 1863 weer naar zijn ouders in Groningen vertrokken 12 jaar oude Louis Cohen.

Volgens het bevolkingsregister van de gemeente Tiel waren er leerlingen afkomstig uit Londen (o.a. de jongens Nijburg, Jacobs, Boekbinder, Falck en Barnett), Kimberly in Zuid-Afrika (Levie), Parijs (Van Weerden en De Roos), Wilna in (nu) Litouwen (de broers Fin), Antwerpen (Penha), Luik (Dewied), Brussel (Poons), Memphis in de VS (Poons), Minsk (Rapoport), Petersburg (Woronick en Karlim) en Witebsk (Monossohn) in Rusland en Sydney (Bobbe) in Australië. Deze buitenlandse toestroom begon in 1877 met leerlingen uit

Eindexamenklas Tiels Gymnasium 1899 met verschillende oud-leerlingen van het Instituut Hirsch (foto: Regionaal Archief Rivierenland)

Parijs (Bernard en Henry de Roos en August van Weerden). In dit geval betreft het waarschijnlijk kinderen van Nederlanders die voor zaken naar het buitenland gingen en hun kinderen toevertrouwen aan een kostschool. Iets wat overigens ook frequent gebeurde met kinderen van Nederlandse ouders die in 'de Oost' (voormalig Nederlands-Indië) woonden en werkten en die hun kinderen naar Nederland stuurden voor een goede opvoeding, degelijke kost en een goede schoolopleiding.

De komst van de leerlingen uit Rusland naar Instituut Hirsch, vooral na 1890, kan mede een oorzaak vinden in de pogroms die eind 19^e eeuw in Oost-Europa plaats vonden. Het is waarschijnlijk dat vermogende Russische Joden hun kinderen, mede voor hun fysieke welzijn, naar het veilige Nederland stuurden.

Van enkele van deze 'Russische' leerlingen is de levensloop van begin tot eind te volgen. Een van hen is de in 1879 in Petersburg geboren Mozes Woronick. Van 1894 tot 1900

was hij op kostschool bij Hirsch. In 1899 deed hij eindexamen aan het Gymnasium van Tiel.

Daarvan getuigt een foto uit dat jaar met verder o.a.

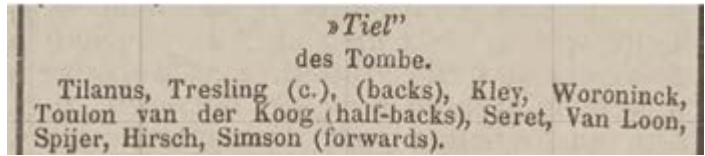
Hirsch' leerling Asser

Benjamin Kleerekoper en

zoon Anselm Hirsch. Mozes Woronick ging na zijn eindexamen tandheelkunde studeren in Amsterdam waarna hij zich vestigde aan de Amstellaan 16 Huis (na de oorlog Stalinlaan en na 1956 Vrijheidslaan) in Amsterdam. Op 1 oktober 1942 werd hij als een van de eerste Nederlandse Joden, samen met zijn vrouw, in Auschwitz vermoord. Hun dochter werd er een dag eerder vermoord.

Hirsch binnen de Tielse samenleving

Een vraag die opdoemt is in hoeverre Hirsch, zijn leerkrachten en de leerlingen van zijn Instituut deel uitmaakten van de Tielse gemeenschap. Door hun kleding, het heiligen van de Sjabbat (van vrijdagavond zonsondergang tot het moment dat op zaterdagavond drie sterren aan de hemel zijn verschenen, waren de joodse winkels gesloten) en het ongetwijfeld vaak groepsgewijs door de stad gaan van kosthuis naar school, waren de Tielse Joden waarschijnlijk niet onopvallend. Aan het eind van de 19^e eeuw komt vooral uit kranten naar voren dat leerlingen die bij Hirsch in de kost waren naar het Stedelijk Gymnasium gingen en lid waren van verenigingen. Bijvoorbeeld TVV, de Tielse Voetbal Vereeniging. In verschillende wedstrijdverslagen komen wij namen van de kostschoolleerlingen van Hirsch tegen: Woronick, Spijjer en een zoon van Hirsch.

De opstelling van TVV (Tielse Voetbal vereniging) tijdens de in februari 1897 met 0-3 verloren wedstrijd tegen Gorkum.

(foto: Regionaal Archief Rivierenland)

Dat naast een nazaat van de gekerstende Jood Tilanus (die oorspronkelijk Ephraïm heette). Niet alle optredens van dat elftal bleken overigens even succesvol!

Dat Hirsch volop deelnam aan het sociale en maatschappelijk leven blijkt onder meer uit een advertentie in de Tielsche Courant van 7 mei 1901 waarin hij samen met tal van Tielse notabelen poogt een Tielse afdeling op te richten van 'den Volksbond, Vereeniging tegen drankmisbruik'. En zo zijn er in de krantenleggers nog tal van andere voorbeelden te vinden.

Tielsche Courant van 7 mei 1901

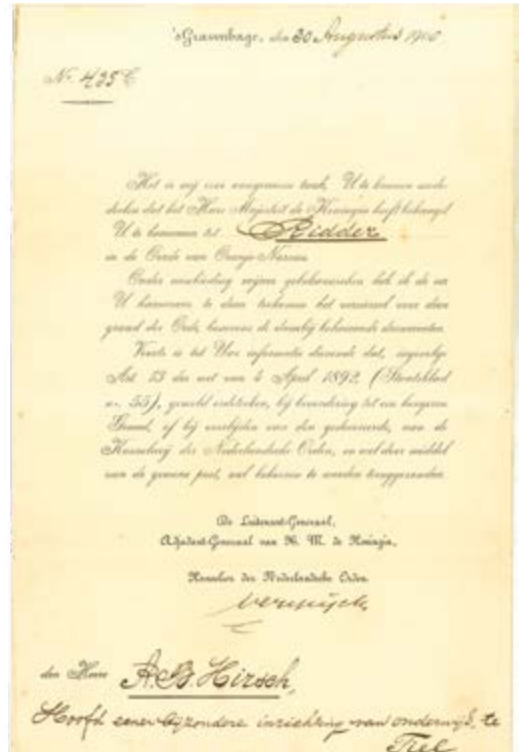
(foto: Regionaal Archief Rivierenland)

Het Instituut Hirsch was een waar succes. Bij het 25-jarig bestaan in november 1874 werd stevig uitpakkt. Tal van (ook niet-Joodse) notabelen kwamen de jubilaris gelukwensen en 's avonds was 'een onafzienbare schare (...) voor den woning van de jubilaris saamgevloeid om deel te nemen aan die ovatie'. Dat bij fakkellicht en begeleid door het muziekkorps van de schutterij.

Ook bij het 50-jarig bestaan van zijn school in 1899 werd, alhoewel wat minder dan 25 jaar eerder, uitgebreid stilgestaan. Een hoogtepunt was het ontvangen van een Koninklijke Onderscheiding: Ridder in de Orde van Oranje Nassau. Daarvoor bedankte hij in zijn prachtige handschrift. Hirsch was inmiddels 70 jaar oud geworden en in 1902 kwam het onherroepelijke einde aan het binnen de Joodse wereld internationaal bekende instituut. Na het overlijden van zijn vrouw in 1902 vertrok hij naar Deventer waar hij in 1908 overleed. Hij werd naast zijn vrouw en vlakbij zijn in 1898 overleden dochter Carolina begraven op de Joodse begraafplaats van Tiel.

De leerkrachten bij Hirsch.

Hirsch deed al het werk niet alleen. Ongetwijfeld heeft zijn vrouw het Internaat gerund maar natuurlijk had zij daarbij hulp. Net zoals Asser Hirsch hulponderwijzers nodig had om alle leerlingen goed te kunnen onderwijzen. Daarvoor werden niet alleen Joden maar ook Nederlands Hervormden en Rooms-Katholieken als leerkracht aangetrokken. Ook woonde tijdelijk een Evangelisch Lutherse Rijkstelegrafist bij hen in.

Benoemingsbrief tot ridder in de orde van Oranje Nassau (foto: Collectie Joods Historisch Museum)

Een van hen was Jan Pieter van Rooij die bijna een halve eeuw als 'huisonderwijzer' verbonden was aan het Instituut Hirsch. Hij was gehuwd met Petronella van Seben die een winkel dreef aan de Voorstad. Beiden waren Nederlands Hervormd. Een van de hulponderwijzers was de ook Nederlands Hervormde Hendrik Pieter Hoffmann die, na een driejarig verblijf bij Hirsch, weer terug naar het Zeeuwse Haamstede ging. En zo kwamen en gingen de al dan niet Joodse onderwijzers met Hirsch en Van Rooij als de vaste kern.

Van de honderden personen die verbonden waren aan dan wel leerling waren van het

*Dhr. A.B.K. Kleerekoper
(foto: Collectie Joods Historisch Museum)*

Instituut Hirsch heeft er ten minste één een landelijke faam bereikt: Asser Benjamin Kleerekoper. Hij was zoon van de bij het Instituut Hirsch werkzame onderwijzer Samuel Chananja Kleerekoper en Carolina Hirsch, een van de dochters van Asser Hirsch. Kleerekoper, geboren in 1843 in Amsterdam kwam in 1866 naar Tiel en werd zowel leraar aan het Instituut Hirsch als Rebbe van de Joodse Gemeente. Hun jongste kind, de naar zijn grootvader van moederszijde vernoemde Asser Benjamin Hirsch, zou landelijke faam bereiken als SDAP-politicus en had een vlijmscherpe pen. Hij stierf in 1942, 62 jaar oud, een natuurlijke dood en werd begraven in Muiderberg.

Bronnen

De basis van het artikel vormde de rijke bron die het Regionaal Archief Rivierenland vormt (de regionale kranten en kaarten van de Burgerlijke Stand). Door deze bronnen te combineren met het archief van het sinds 1865 verschijnende NIW (Nieuw Israëlitisch Weekblad) kon een groot deel van het leven van Hirsch en zijn Instituut Hirsch worden gereconstrueerd. In het NIW stonden aankondigingen van ondertrouw, huwelijk, overlijden, Bar Mitswa en vaak lange verslagen van vergaderingen. Dat is bijzonder gezien de gaten die (letterlijk) door de oorlogshandelingen in archieven waren geschoten. Bijzonder waren de bijdragen vanuit het archief van het Joodse Historisch Museum te Amsterdam dat over verschillende belangwekkende originele documenten bleek te beschikken. Last but not least ontstond er begin maart 2018 contact met een in Brazilië wonende achter-achterkleinzoon van Asser Hirsch. De van zijn kant nog te verwachten informatie is helaas niet meer in dit artikel te verwerken. In het Metaheirhuisje op de Joodse Begraafplaats in Tiel is een deel van de expositie aldaar gewijd aan Asser Hirsch en zijn nazaten en zijn 'Instituut'.

Restauratie oude VVV kiosk

Peter Schipper

Op woensdag 7 februari j.l. overhandigden vertegenwoordigers van de verenigingen Waardevol Tiel en de Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken aan wethouder Marcel Melissen het door hen opgestelde restauratievoorstel van de oude VVV kiosk aan het Burgemeester Hasselmanplein. In het onderstaande vindt u de historische achtergronden en het restauratievoorstel uit dit rapport.

De VVV zoekt een informatiepunt

Al vrij spoedig na de oprichting van de Tielse Vereniging Voor Vreemdelingen Verkeer in 1919 uitte het bestuur de wens om te beschikken over een eigen informatiepost. Vooral in het voorjaar, wanneer de boomgaarden zich tooiden in hun bloesemkleed, kwam een groeiend aantal toeristen naar Tiel. Hoewel iemand opteerde voor een mobiele informatiepost, gaf de meerderheid van het bestuur toch de voorkeur aan een vast eigen gebouw. Vanaf circa 1930 reserveerde men per jaar een bedrag om dit doel te bereiken. Voor 1940 kwam het er niet van en direct na afloop van de voor Tiel zo desastreus verlopen oorlog had iedereen wel wat anders aan zijn hoofd. Vanaf 1950 laaide het verlangen naar een eigen infopost weer op. Zeker toen er een nieuw busstation moest komen aan

het Burgemeester Hasselmanplein. De gedachte was de twee wensen te koppelen en zo een win-win situatie te creëren. Hoopvol vroeg het VVV bestuur zich in het jaarverslag over 1950 af of het spoedig zou lukken en men noteerde tot slot: 'Voor de arme buspatiënten die vaak lange tijd in een stromende regen staan, ware dit zeker te wensen.' Het jaar daarop namen de plannen steeds vastere vormen aan en in de jaarvergadering van 1951 besloten de VVV leden het bestuur hun zegen te geven. Wel moest er vrij diep in de geldbuidel getast worden.

Tweeduizend gulden had men in circa twintig jaar bij elkaar gespaard in het 'Fonds eigen gebouw'. Voor de resterende benodigde f. 3750,= moest het bestuur een lening afsluiten, waarbij onder andere de voormalige VVV ijsbaan in onderpand gegeven werd.

26 April 1952 wapperden de vlaggen trots op het eigen VVV gebouw en sprak burgemeester Cambier van Nooten het openingswoord. En dat was net op tijd, want de bloe-

Beheerder Salden hield over 1968 nauwkeurig zijn prestaties bij. Hij verstreekte 3400 inlichtingen en noteerde dat de meeste bezoekers uit Nederland afkomstig waren, maar dat ook buitenlanders op de deur klopten: 41 Amerikanen, 38 Duitsers, 12 Belgen, 11 Fransen, 2 Ieren, 2 Zwitsers en 'nog een aantal Turkse en Algerijnse gastarbeiders'.

Aanbieden van het restauratieplan aan Marcel Melissen, wethouder cultuur gemeente Tiel. Van links naar rechts: Ton Schiltmans, Marcel Melissen, Ronald van Lith en Peter Schipper (foto: Tineke Schipper)

semtijd stond voor de deur. Per toerbeurt bemanden leden van het bestuur de infobalie, later kwamen er geregelde medewerkers, zoals de heren Th. Blijdestein, Van de Broek (1957-1960) en Salden (1961-1969). Ook bestuursvergaderingen werden voortaan in het pandje gehouden. Rond de 3000 inlichtingen gingen er in het seizoen over de balie. Trots schreef het bestuur in het jaarverslag over 1968: 'Ons inlichtingenbureau aan het Burg. Hasselmanplein blies in het maken van propaganda voor stad en streek z'n behoorlijke partij weer mee'.

Het steeds belangrijker wordende toerisme noopte tot meer samenwerking met de regionaal opererende Streek VVV. Het gebouwtje voldeed niet meer aan de groeiende ambities en werd in 1970 gesloten. Aan de Stationsstraat gloorde een nieuwe toekomst.

Nieuwe wegen

Na enige tijd als bloemenzaak in gebruik te zijn geweest hing er in de oude VVV kiosk

de laatste jaren de geur van belegde broodjes en patat. Uiterlijk en omgeving veranderden mee. Het oorspronkelijke, metalen busstation maakte plaats voor uniforme standaard bushokjes. Het uit beton, baksteen en metaal opgetrokken inlichtingenkantortje verdween bijna geheel onder een lelijke houten bekleding, die meer op een skihut leek dan een attractief pandje.

In de jaren '80 van de vorige eeuw brak ook in Tiel het besef door dat slopen van waardevolle architectuur een heilloze weg is. Er kwam naast de Rijksoverheid een monumentenlijst, waarop de gemeente Tiel panden plaatste die bijdroegen aan het eigen van de stad en aan toekomstige generaties doorgegeven konden worden. Zorgvuldiger omgaan met wat vorige geslachten hadden opgebouwd en achtergelaten werd het nieuwe credo. De oorlog had de stad weliswaar zware littekens bezorgd, maar schiep anderzijds nieuwe kansen in de vorm van boeiende wederopbouwarchitectuur.

De VVV kiosk in 1960 (foto: Regionaal Archief Rivierenland/collectie Bouwhuis)

Het VVV-kantoor hoe het er nu bij staat. Er moet nog veel gebeuren (foto: auteur)

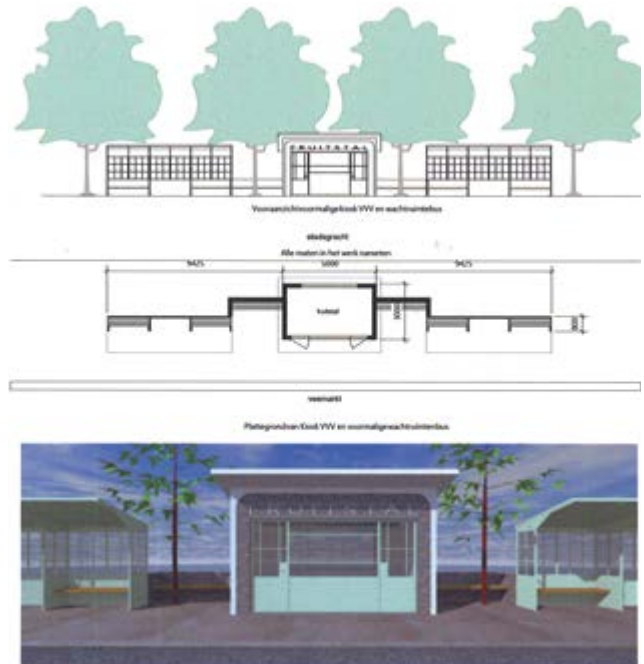
Waarom bewaren?

Diverse panden uit de jaren '50 en vroeg '60 van de vorige eeuw staan op de gemeentelijke monumentenlijst. Ze zijn met name te vinden aan de Groenmarkt en in de Waterstraat en de Vleesstraat. Het betreft vooral winkel- en woonhuizen. De kiosk is wat dat betreft uitzonderlijk. Je zou kunnen stellen dat het bouwwerkje de kers is op de wederopbouwtaart. De tweede reden waarom we tot behoud zouden moeten overgaan is dat de infopost deel uitmaakt van een trio kleine monumenten die we danken aan de Tielse VVV. De andere twee zijn het vogel-eilandje en de fontein in het Kalverbos, beide uit de jaren '20 van de vorige eeuw en beide staande op de gemeentelijke monumentenlijst. Twee belangrijke redenen dus om de VVV kiosk aan de lijst toe te voegen.

Het plan

Uitgangspunten zijn:

Het zoveel mogelijk terugbrengen van de kiosk in originele staat. Daartoe zal eerst de lelijke houten ombouw verwijderd dienen te worden, zodat het mogelijk wordt de constructie en bouwkundige toestand te beoordelen. We hebben Bureau Agterberg gevraagd het hierbij afgebeelde schetsplan te maken. Enige steun gaven een bewaard gebleven bouwtekening uit 1952 en oude foto's. De beoogde reconstructie is zo dicht mogelijk bij het origineel gebleven. Opvallend is

Restauratietekening van de kiosk, gemaakt door architectenbureau Agterberg

voorts dat ook de beide bankjes en bushokjes ter weerszijde in het idee zijn meegenomen. Behalve dat zo het oorspronkelijke ontwerp zo dicht mogelijk wordt benaderd, stelt Caro Agterberg dat er dan bovendien 'een mooie symmetrie ontstaat'. Afhankelijk van financiële middelen, besluitvorming en toestemmingen (busmaatschappij!) kan het plan in z'n geheel of in delen worden uitgevoerd. Wat er nog ontbreekt is een goede bestemming voor de oude kiosk. Wie heeft er een idee?

Bronnen

Archieftoegang 190: Archief van de Vereniging voor Vreemdelingen Verkeer Tiel en omstreken 1919-2003
nr 12: notulen vergaderingen algemeen bestuur 1946-1969
nr 33: jaarverslagen 1927-1969
nr 22: kasboek 1932-1953

Amateurs op Medel

Hans Berkien

Sinds Geurt-Jan Brenkman als mede-oprichter van OKT de aftrap heeft gegeven is met de Archeologische Werkgroep Tiel, opgericht in 1978 door Guus Taconis en Toine Bäcker en in 1987 overgegaan in BATO, de aandacht voor Archeologie in Tiel en omstreken structureel onderdeel van Oudheidkamer Tiel. De leden zijn bevolgen amateurs. Hoogtepunten waren de opgravingen in Passewaay en Medel.

Verleden

Vanaf begin deze eeuw zijn de regels rondom opgraven gewijzigd waardoor de mogelijkheden voor BATO beperkt werden. Het uitvoeren van archeologisch onderzoek is voorbehouden aan organisaties, veelal commerciële bedrijven, met een vergunning. De nieuwe Erfgoedwet geeft vrijwilligers, waaronder detectoramateurs, weer meer mogelijkheden.

Het was dan ook een grote kans die geboden werd aan vrijwilligers om in 2016 en 2017 mee te mogen helpen met de grootschalige opgravingen die daar werden uitgevoerd in opdracht van het Industrieschap Medel. Al sinds lange tijd worden er op en rondom het industrieterrein regelmatig archeologische vondsten gedaan. Officieel tijdens opgravingen en minder officieel door personen met een passie voor het verleden die, nadat er weer geploegd is, lopend over de akkers naar resten speuren. Zo zijn er in 2002 resten uit het Laat-Neolithicum gevonden en werden er in 2003 een Romeinse nederzetting

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Wet- en regelgeving, Nieuwe Erfgoedwet

Verenigingen van vrijwillige archeologen mogen zelfstandig opgraven op locaties waar de gemeente heeft vastgesteld dat de archeologie niet behoudenswaardig is. Wanneer een detectoramateur een vondst uit de grond haalt is dat een opgraving. Ook voor dit type opgraving is een uitzondering in de Erfgoedwet opgenomen.

en een boerderij uit de Midden-Bronstijd onderzocht. Ook in 2005 worden er boerderijen uit de brons-tijd ontdekt met als bijzondere vondst het oudste trapje van Nederland.

Medel II

De werkzaamheden in Medel in 2016/2017, Medel II genoemd, zijn door maar liefst 5 archeologische bedrijven uitgevoerd.

Daarnaast werden amateur archeologie verenigingen uit de omgeving van Medel benaderd met de vraag of zij mee wilden werken. De drie verenigingen, Historische Kring Kesteren & Omgeving (HKK&O), Werkgroep BATO van Oudheidkamer Tiel en afdeling 15 van AWN (Vereniging van Vrijwilligers in de archeologie) hebben de handen ineen geslagen en zijn samen opgetrokken. Leden van deze verenigingen, maar ook tijdelijk aangesloten vrijwilligers, hebben kunnen helpen bij de diverse werkzaamheden. Bij veldwerk, bij het zeven van grond, bij het sorteren van vondsten, bij het geven van voorlichting aan diverse bezoekers en bij een op 8 april 2017

Willem Spekking: 'once in a lifetime' kans

"Ikzelf kon 2 maal een week inplannen om bij het Neolithisch / Bronstijd-onderzoek aanwezig te zijn in december 2016 en januari 2017. Ik kwam te werken in de 'split' cabine van Wendy Deitsch, om de gezeefde fracties van klei te ontdoen en te sorteren op soort: aardewerk, vuursteen, bot, hout, hazeloot en natuursteen. Ik heb een leuke, leerzame tijd daar doorgebracht."

Corny van Benk: een lang gekoesterde wens ging in vervulling

“Ik heb mij ingeschreven voor perceel 2, de Romeinse opgraving, omdat deze periode het meest tot mijn verbeelding spreekt. Achteraf gezien had ik beter kunnen gaan graven op de middeleeuwse opgraving omdat – in mijn optiek – daar de mooiste vondsten zijn gedaan.

Ik heb in totaal 11 x keer al vrijwilligerswerk verricht:

- 9 x graven op Romeinse site (veldwerk),
- 1 x sorteren en schoonmaken (binnenwerk),
- 1 x Open dag, wassen van vondsten.

De eerste potscherven vond ik geweldig. Het gevoel dat jij iets in je hand houdt dat 2000 jaar oud is. Het bleek een fibula te zijn. En ja, ik weet dat er hiervan honderden zijn opgegraven, maar IK had dat nog nooit persoonlijk gedaan.

Op mijn laatste velddag heb ik gevraagd om zelf de coupes (=methode om grondsporen te interpreteren) te mogen interpreteren en dit ging mij dusdanig goed af dat ik een compliment ontving. Ik trots natuurlijk. Ik mag mijzelf nu toch wel een beetje amateurarcheoloog noemen!”

Coen Stellaard: er heerste een goede samenwerking

“Iedereen was uiterst gepitst op een bijzonder attribuut dat tevoorschijn kon komen. Het bleek dat de kennis van de toehoorders door de leiding volledig onderschat werd.

Men was er aan het einde van het Medel project van overtuigd dat de visie omtrent de Swifterbantcultuur door de aangetroffen vondsten duidelijk herzien moet worden.

Het is te hopen dat de conclusies en onderzoeksresultaten in één publicatie uitgegeven worden door de gezamenlijke archeologische uitvoerende bedrijven.”

gehouden Open Dag op Medel voor belangstellenden. Er werd op drie percelen gewerkt waarbij er vondsten zijn gedaan uit de late ijzertijd, de Romeinse tijd en de middeleeuwen. Diverse tussentijdse publicaties zijn er al verschenen en lezingen al gehouden. Ook via de betrokken amateurverenigingen en door de beroepsarcheologen. Het Flipje en Streekmuseum heeft een tentoonstelling gehouden en tijdens de Gelderse Archeologische Dag 2018 zal ook aandacht aan de resultaten van Medel II worden gegeven.

Toekomst

Nog niet alles van Medel is bekend. Allereerst moeten de onderzoeken van de uitgevoerde opgravingen nog worden afgerond en gerapporteerd. Verder zijn er nog plekken niet onderzocht. Zoals een groot deel van de Hoge Hof. Amateur archeologen hebben daar in het verleden al interessante dingen gevonden. Er wordt geopperd dat er mogelijk een heiligdom heeft gestaan of een aantal villa's. Er zijn nu met name grafvelden opgegraven. De bijbehorende nederzettingen zijn nog niet aangetroffen. En zolang er geen bouwplannen zijn zal er ook niet opgegraven worden. Maar mogelijk dat er met non-destructief onderzoek nog inzicht kan worden gekregen. En natuurlijk blijven de lokale amateurs van groot belang. Om wat zij zelf tegen komen bij hun veldverkenningen en van wat zij van anderen horen. In die zin kan een project als

Martin Oppelaar: De Hoge Hof, die toen nog mijn eigendom was

“De eerste dag mocht ik een bot opgraven dat gevonden was bij het schaven, in een kringgreppel. Toen bleek dat er een heel paard aan vast zat kreeg ik hulp van twee studenten die het geheel documenteerden en mee opgroeven. Bij het hoofd vonden we ook nog een stuk aardewerk als grafgift.

We hebben daar bodemscans uitgevoerd om te proberen de ‘tempel’ te lokaliseren.

Ik ben benieuwd naar de verwerking van en het onderzoek naar de vondsten.”

Portable Antiquities of the Netherlands

Het doel van PAN is om oudheidkundige vondsten in privé-bezit, met name metaalvondsten gevonden met behulp van een metaaldetector, te documenteren en online te publiceren, en zo de informatie over de vondsten en hun vondstlocatie beschikbaar te maken voor wetenschap, erfgoedonderzoek, musea en alle andere geïnteresseerden. Vondsten kunnen anoniem worden gemeld.

PAN ook helpen om de lokale, door privé personen gedane, vondsten in kaart te brengen. Zo gaat kennis hierover niet verloren en krijgen we een completer beeld van het verleden. Dit door een goede samenwerking tussen beroepsarcheologen, amateurs, vrijwilligers en de gemeente als bevoegd gezag.

Een geluid als in een kale boetekerk op Goede Vrijdag

Peter Schipper

De juiste tijd is tegenwoordig overal te vinden: op je polshorloge, je computer en op diverse klokken in huis. In het licht van de geschiedenis is dat een luxe. Tot circa 1900 en soms nog daarna, beschikten alleen welgesteldere inwoners over eigen tijdmeters. Mensen met een minder gevulde beurs waren aangewezen op de kerkklok of... de klepperman! Behalve dat hij 's nachts de tijd uitriep, had hij tot taak te letten op brand en onraad. Uit de vlooiënklap diepen we ditmaal zijn attribuut op: de klepper of klepspaan.

Twaalf uren heit de klok

Klepperlieden of nachtwakers waren in dienst van stedelijke gemeenten, zoals Tiel, Culemborg, Buren en Zaltbommel, maar ook in dorpen was hij een veel geziene figuur. In het Regionaal Archief Rivierenland worden diverse instructies en reglementen bewaard die een licht werpen op hun functie.

In de collectie van het Flipje en Streekmuseum bevindt zich een klepspaan. Het houten instrument bestaat uit een handgreep met plank, waarop een klapbare hamer is bevestigd. Door de pols losjes te bewegen kan men de hamer een ritmisch geluid laten maken op de plank.

November 1823 stelden schout, assessoren (= voorlopers van de wethouders) en raad van het dorp Buurmalsen reglementen op voor de klepperman. Dat waren dat jaar M. van Suilekom en E. van Eck. Samen liepen ze van 's avonds 10 uur tot vier uur in de ochtend de wacht. Tijdens hun rondes moesten ze met luider stem de uren uitroepen en daarbij driemaal met hun klep slaan. Bij de ontdekking van brand werd hun taak wat belangrijker, want ze moesten dan continu kleppen en 'brand, brand' roepen, de inwoners wekken en kennis geven aan de schout en een assessor. De vergoeding voor de klepperlui bedroeg f. 2,80, per week voor hen samen, een bedrag waarvoor de inwoners opdraaiden. Ze betaalden, afhankelijk van hun financiële draagkracht, tussen de 3 ½ en 35 cent per week. De nachtwachten van Neerijnen dienden vooral te letten op 'Quaaddoenders, Bedelaars, vagebonden en Land Loopers'.

Klepspaan afkomstig van de Tielse klepperman. (collectie: Flipje en Streekmuseum Tiel)

Als eisen stelden de bestuurders 'Bequaamen ouderdom, van geschikt en ordentelijk gedrag en ter goeder naam en faam' bekend staan. Zijn ronde legde de klepperman gewapend af. Een pijpje opsteken tijdens de wacht was verboden. Net als in Buurmalsen riep hij al klepperend de uren uit, maar hij klopte ook op de deuren van de inwoners die dat wensten. Ontdekte hij personen die kwaad in de zin hadden of ander onheil, dan moest hij meteen de schoolmeester waarschuwen die op zijn beurt zorgde voor het luiden van de kerkklok.

Hebben die klepperlieden of nachtwachten, ondanks hun luidruchtige optreden, nou wel eens iemand weten te arresteren? In Neerijnen leverde zo'n heldendaad een dukaat als premie op. Het antwoord komt echter uit Zaltbommel. Augustus 1859 is men druk bezig de oogst en het hooi van het land te halen en naar schuren te vervoeren. Hendrik Sijmen uit de Boschstraat kan wel een centje gebruiken en helpt mee om hooi op de zolders van de stallen van notaris Groothof in de Oliestraat te brengen. Ook toen al zaten notarissen niet zonder geld en zo rijpte bij Hendrik het plan zich 's avonds te laten insluiten om z'n slag te kunnen slaan. Groothof hoort echter onraad, waarschuwt de nachtwacht en met assistentie van twee dienders weten ze de dief te arresteren. Per koets brengen ze hem naar de gevangenis in Tiel, waar een rechtszaak volgt. De straf is niet mals: vijf jaar!

In Tiel

Ook Tiel kende de klepperman. Er waren er minstens vier nodig om de functie goed te kunnen uitoefenen, schreef politiecommissaris Van Essen op 5 december 1871 in zijn

rapport. Vijftig cent per persoon per nacht achtte hij een redelijke vergoeding. Een rondje door de stad zou ander halfuur vergen, waarbij we moeten bedenken dat de Tielenaars toen nog voornamelijk binnen de singels en op Zandwijk woonden. Het is aardig om een stukje met de klepperman mee te lopen, waarbij we diverse oude straatnamen tegenkomen. Hij begon bij de Burensche barrière (= voormalige Burense poort) en liep dan vervolgens naar de Beestenmarkt (= huidige Veemarkt) tot de Scheer (= Schering), terug langs de huisjes van Baars, het verlengde van de Nieuwe Weg, langs het Sterrebos naar de Oude Tielscheweg, langs 'Fruithof' (= villa aan de Nieuwe Tielseweg), de Plantage tot de 'Bellevue', de Goudenbalschewal (= de wal richting het Paardewater) naar de Tolhuiswal. Vervolgens via de Havendijk naar Zandwijk, langs de huizen van Van Hesteren, Grotebrugse Grintweg richting het Zandwijkse sluisje om vandaar via de Binnenhoek en de Hoogestraat in de Startsestraat te arriveren. Tenslotte ging de route verder langs het Rooms-katholieke kerkhof naar de Culemborgse Grintweg (die onder die naam toen verder naar de stad doorliep dan tegenwoordig) om via het Molenstraatje en de Beestenmarkt bij het beginpunt aan de Burense barrière terug te keren.

*De klepperman op zijn ronde.
Negentiende-eeuwse afbeelding
(bron: Internet)*

De klepspaan wordt museumstuk

Op het einde van de negentiende eeuw viel het doek voor veel klepperlieden. Culemborg schafte de functionaris in 1892 af. In de Nieuwe Tielsche Courant van december 1902 staat naar aanleiding van het overlijden van 'Barend de Wacht' te lezen dat in Kapel-Avezaath 'de tijd dat de klepperman voor de nachtrust van de inwoners zorgde al weer enige tijd achter ons ligt'. Klokken kwamen steeds meer binnen het bereik van grote groepen inwoners en politie en brandweer namen de veiligheidstaken over. In sommige dorpen en stadjes heeft deze functionaris het echter langer volgehouden.

Eind 1934 maakte de klepperman in Buren zijn laatste ronde. Enige maanden voor dit afscheid liep 'Alex', verslaggever van de Waalbode, een nacht met hem mee door de straten van het Kornestadje. Achtendertig jaar had nachtwacht Van Bommel er toen opzitten. Aanvankelijk had hij een collega, maar die was overleden: 'Zijn maat kwam op een kwaden dag vermoeid van het land, waar hij zijn aardappelen en groente verbouwde. Hij ging op zijn kruiwagen zitten rusten en stierf zoo op de straat, waar hij een groot deel van zijn leven had doorgebracht'. Van Bommel vertelde verder hoe hij eens zingende jongens met zijn pistool moest dwingen stil te zijn. Alex vervolgt met de klepperman zijn nachtelijke tocht. Om vijf voor half een staan ze stil op een straathoek. Dan slaat de hamer enkele keren op en neer tegen de plank, 'een geluid als in een kale boeteker op Goeden Vrijdag'. Tegelijk roept de man 'Twaalf uren heit de klok, de klok heit twaalf'. Dat werd dus spoedig geschiedenis. Raak concludeerde de

*Klepperman Van Bommel viert zijn 50ste trouwdag.
(foto: Regionaal Archief Rivierenland)*

verslaggever: 'Wij moderneren, met onze radium verlichte polshorloges en wekkers, onze alarminstallaties en brandschellen, behoeven de roep van de klepperman niet meer'. Nachtwachten zijn nooit helemaal verdwenen. Particuliere beveiligers draaien in onze tijd overuren en burgers proberen zich het gespuis van het lijf te houden via 'buurtpreventie' en What's app-groepen. En de klepspanen? Die vind je alleen nog terug in musea, tot vreugde van schoolkinderen die tijdens educatieve projecten even voor klepperman mogen spelen.

Gebruikte bronnen:

Regionaal Archief Rivierenland:

Toegang 2119: Gemeentebestuur Buurmalsen, nr. 957 en 958: nachtwacht Buurmalsen en Tricht

Toegang 0699: Gemeente Beusichem, nr. 631: eedsaflegging nachtwacht

Toegang 0007: Gemeente Tiel, nr. 3895:

nota commissaris van politie ronde nachtwacht
Toegang 2125: Dorpen Waardenburg en Neerijnen, nr. 198: aanbesteding van de nachtwacht

Kranten:

Tielsche Courant

Nieuwe Tielsche Courant

Waalbode

P. Schipper, 'Lieve klepper! Hou de wagt, goeden nagt!'

In: Brabants Dagblad, 10 november 1999

Bijzondere schenking aan het museum

Lisette le Blanc
Conservator Flipje en Streekmuseum

Onlangs werd ik benaderd door de heer M.A.P. de Lange uit Maassluis in verband met een mooie schenking aan het Flipje en Streekmuseum. Map de Lange is oud Tielenaar. Zijn vader, Nico, was werkzaam in het

Oud Burger Mannen- en Vrouwenhuis. Map woonde daar – met onderbrekingen van diensttijd en studie – van 1938 tot 1955.

Het was een bijzondere ontmoeting in het museum. Map verhaalde over zijn leven in Tiel en Nederlands-Indië. Hij vertelde dat zijn schoonvader, Piet den Uijl, leraar was aan de Christelijke Mulo, de Julianaschool aan de Grotebrugse Grintweg. Deze Piet was bevriend met Arend Boer, die tekenleraar was aan de Ambachtsschool in Tiel. Arend Boer (1880 – 1933) was geboren in Vlaardingen en overleed in Tiel. Hij had zijn opleiding gehad aan de Academie voor Beeldende Kunst in Rotterdam. In zijn vrije tijd schilderde, etste en tekende hij eveneens. Zo maakte hij ook voor Piet den Uijl twee werken, die geërfd werden door de familie De Lange. Het zijn een olieverfschilderij van een Betuws boertje 'Het Boertje van Boer'. En een tekening van 'Een paardenspan'. Wij zijn verheugd dat deze fraaie werken een plekje hebben in onze collectie.

*Portret van een Betuwse boer,
olieverfschilderij door Arend Boer
(foto: Flipje en Streekmuseum)*

Nieuws Regionaal Archief Rivierenland

Sylvia Dumont

Tentoonstelling: Twee in Eén

Van 6 maart 2018 t/m 22 juni 2018 is de bijzondere expositie Twee in Eén te zien in het atrium van het RAR. Twee in Eén is een zeer persoonlijke bloemlezing uit onze collecties. Het is een bijzondere vertelling over het rivierengebied door de ogen van colle-

ga's Ton Peterse en Paul Romijn. Het is ook een afscheidstentoonstelling: beide gaan dit jaar met pensioen. Paul werkt al meer dan 24 jaar als beheerder van de topografisch-historische atlas en Ton is al 10 jaar beheerder van de bibliotheekcollecties. Met deze expositie willen ze laten zien wat hen raakt,

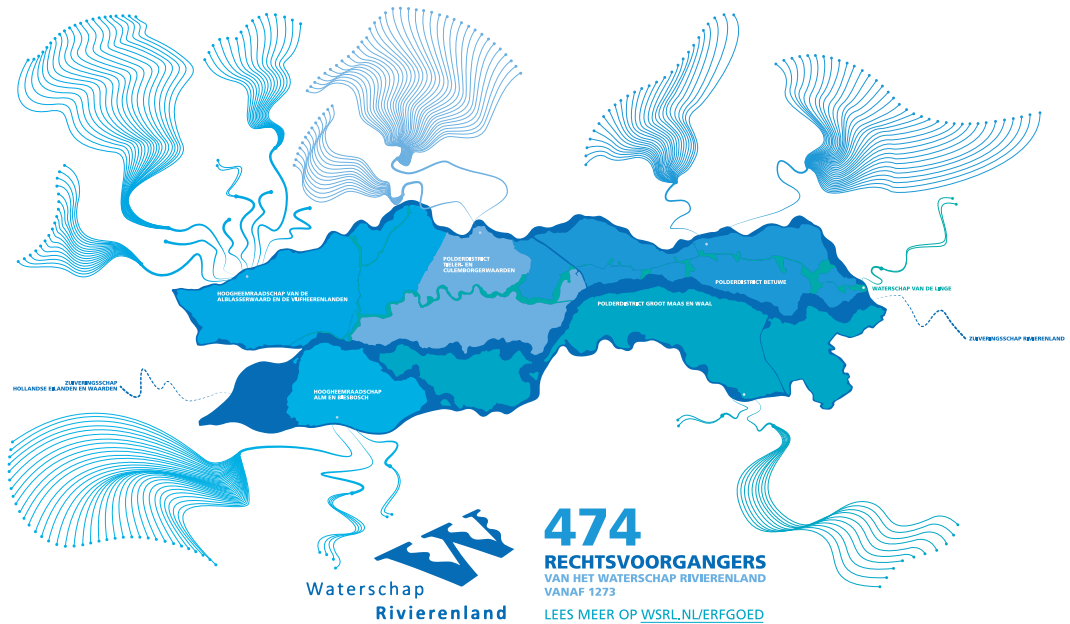
nieuwsgierig maakt, verrast of emotioneert. Het is een selectie die de culturele waarde van onze archieven en collecties laat zien. Maar het is ook een moment om de makers van de stukken eens voor het voetlicht te brengen. De tentoonstelling is tijdens openingsuren van het RAR, dinsdag t/m vrijdag van 9.00 tot 16.30, gratis te bezoeken.

Waterschapstamboom digitaal

Behalve de gemeentelijke archieven beheert het RAR ook een deel van de archieven van het Waterschap Rivierenland en haar vele rechtsvoorgangers. Archivaris Beatrijs van Dijk heeft een overzicht gemaakt van de in totaal 474 waterschapsorganisaties die ooit in het gebied zorgden voor 'droge voeten' en de voorlopers zijn van het huidige Waterschap Rivierenland. In het kader van het 15-jarig bestaan van het Waterschap Rivierenland is dit overzicht, de zogenaamde 'waterschapstamboom' digitaal in te zien op de website van het RAR met linken naar websites en toegangen. De archieven van de rechtsvoorgangers van het Waterschap Rivierenland worden beheerd bij verschillende archiefdiensten. De digitale ingangen verwijzen

dan ook naar waterschapsarchieven die bij de regionale archieven in Tiel en Nijmegen (Gelderland), Heusden (Noord-Brabant) en Gorinchem (Zuid-Holland) te vinden zijn. Startpunt is de volgende webpagina van het RAR waar een kaart van het gebied, met daarin verwerkt de verschillende waterschaporganisaties, de situatie verduidelijkt: <https://regionaal-archiefrivierenland.nl/page/598>

Schrijfcursus Erfgoed Gelderland i.s.m RAR

Dinsdagmiddag 13 juni 2018 organiseert Erfgoed Gelderland in samenwerking met het RAR, bij het RAR een

schrijfcursus voor erfgoedorganisaties uit het Rivierenlandgebied. Onder meer het schrijven voor de site Mijn Gelderland (inmiddels al gevuld met meer dan 3000 Gelderse verhalen) en het gebruik van archiefbronnen voor het schrijven van verhalen zijn onderwerpen van deze middag. Aanmeldingen kunnen voor 6 juni gestuurd worden naar info@erfgoed-gelderland.nl. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Iris Dracht van Erfgoed Gelderland: tel. 026-3521657.

Transcripties

Onze vrijwilligers hebben in het laatste kwartaal van

2017 verschillende charters van Tiel en Culemborg getranscribeerd. Dit kunnen zij zelfs vanuit huis doen doordat deze bronnen eerst gedigitaliseerd worden en vervolgens via een speciale transcriptiemodule van ons inventarisatiesysteem worden getranscribeerd. Op onze site kunt u vervolgens de scan met de transcriptie daarnaast raadplegen. Helemaal mooi is dat de transcriptie op trefwoord doorzoekbaar is! Een voorbeeld van een andere bron die onlangs getranscribeerd werd, is het buursprakenboek van Tiel 1458-1542. Tussen de verslagen van de buurspraken zijn ook lijsten

vlnr.: E. Kok-Majewska, M. Melissen, J. Scheurwater en G. van Ton

van personen die het Tielse burgerrecht hebben gekregen. Zie op onze website: <https://hdl.handle.net/21.12108/BE1C6B20828A43599C467-FBB6635CE12>

BE1C6B20828A43599C467-FBB6635CE12

Nieuwe inventarissen van archieven

Het afgelopen jaar zijn 68 archieven geïnventariseerd waarop eerst geen toegang was.

Enkele voorbeelden hiervan zijn: Het archief van de families Van Slingelandt en Bolandt te Well, 1649-1930 (toegang 3278). Deze fami-

lies woonden op het karakteristieke slot Well. Het archief van de Zaltbommelse familie Metz werd ook geïnventariseerd (toegang 3291). Het loopt over de jaren 1861-1995. De familie was eigenaar van bouwbedrijf Metz en leden van de familie waren en zijn actief in de gemeentelijke politiek. Bedrijfsarchieven die toegankelijk werden zijn onder meer het archief van de steenfabriek Lagewaard te Hurwenen, 1909-1968 (toegang 3275) en de steenfabriek De Bommelerwaard te Kerkdriel, 1913-1973 (toegang 3276).

Depot 8 gereed!

Op 31 januari is bij het Regionaal Archief Rivierenland (RAR) officieel het bijgebouwde depot 8 in gebruik genomen. De opening hebben we op 31 januari officieel samen verricht met de voorzitters van beide Vrienden Stichtingen van het Regionaal Archief Rivierenland. Dit om te benadrukken dat archieven onmisbaar zijn bij het onderzoek naar de geschiedenis van het Rivierenland en het belang van goed beheer van dit waardevolle erfgoed. Hoewel het RAR in 2012 het nieuwe pand aan J.S. de

vlnr.: P. Romijn, W. Veerman en T. Peterse

Jongplein heeft betrokken, is het door een tussentijdse aansluiting van Bommelerwaardse gemeenten in 2014 te klein geworden voor de toekomstige groei. De groeicapaciteit die door de uitbreiding gerealiseerd is, is naar verwachting toereikend tot het jaar 2040. Het nieuwe depot biedt plaats aan meer dan 5000 meter archief en is het grootste depot van de acht die het RAR telt. In totaal beschikt het RAR nu over bijna 20 kilometer aan archiefruimte. De datum van 31 januari 2018 was niet toevallig gekozen. Op 31 januari 1995, 23

jaar geleden, is in de middag het besluit gevallen van de evacuatie van het gebied in verband met een dreigende overstroming. De archieven werden toen ernstig bedreigd. Door de bouw van het huidige moderne archiefgebouw en nu dus uitbreiding is alles in werking gesteld voor het behoud van ons aller erfgoed bij eventuele calamiteiten. Het nieuwe depot is zodanig gebouwd dat de archieven een dijkdoorbraak 'overleven'. Het is net als de andere depots voorzien van state-of-the art klimaatbeheersing en de depots worden 24-7 ge-

monitord. Alle depots zijn voorzien van brandwerende deuren en er is een eigen noodstroomvoorziening.

Gemeenteraadsnotulen online

Steeds meer gemeenteraadsnotulen zijn online in te zien via onze website. Nu ook de raadsnotulen van de voormalige gemeenten Haafden, Waardenburg, Varik, Est-Opijnen en Ophemert. Het RAR streeft ernaar om eind 2019 alle gemeenteraadsnotulen van 1810 tot 2001 online beschikbaar te kunnen stellen.

Door Wim Veerman

B. van Dijk, S. van Doornmalen, E. Nieboer en H. van Engen. *Tussen dijkstoel en dorpspolder. De 474 voorlopers van Waterschap Rivierenland. 1273-2005.* Tiel, 2017. ISBN 978-90-811637-3-6. Geïllustreerd. 76 pagina's. Klein oblong formaat. Uitgave van Waterschap Rivierenland. Niet in de boekhandel.

Deze verzorgde uitgave van het waterschap en vier archiefdiensten, begint met een voorwoord van dijkgraaf Bleker, gevolgd door een compact overzicht van de voorgeschiedenis van het Waterschap Rivierenland te Tiel. Het blijkt wel 474 voorgangers te hebben in de vorm van dijkstoelen en dorpspolders, water-, hoogheemraaden en zuiveringsschappen. Op de website van het Regionaal Archief Rivierenland is daarvan de 'stamboom' te zien. Uit het erfgoedbezit is een selectie gemaakt van bijzondere nu verspreid bewaarde voorwerpen en documenten die de voormalige instellingen hebben beheerd, zoals foto's, schilderijen, wapendiploma's, oude kaarten, bokalen en het interieur van het enige 17^e eeuwse polderhuis, het Overwaard Huis, dat nog van het waterschap is. Evenmin ontbreken bijzondere geschreven en gedrukte archiefstukken. Alle afbeeldingen zijn voorzien van een beknopte toelichting. Achterin is een literatuurlijst opgenomen en het geheel wordt afgesloten met een alfabetische lijst van alle 474 voorgangers.

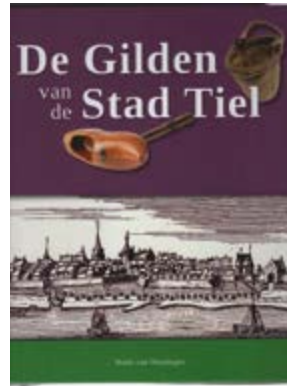
P.D. Spies. *De classis van Tiel. 1579-1816. De gereformeerde kerk in de Nederbetuwe in het spanningsveld van politieke machten en maatschappelijke veranderingen.* Proefschrift. Bronnen- en literaturopgave, registers. Samenvattingen in het Engels en Duits. Apeldoorn 2017. Eigen uitgave. ISBN 978-94-6345-201-4. 667 pagina's. € 34,95.

Beschreven wordt de classis van Tiel, het belangrijkste kerkelijk bestuursorgaan in de Neder Betuwe, totdat zij in 1816 werd afgeschaft. Zij hield toezicht op de benoeming en functioneren van predikanten, kosteren en schoolmeesters. Zij oefende toezicht uit op de kerkelijke gemeenten en hield controle op de verkondiging van de leer, de praktijk van het geloofsleven en de bediening van de sacramenten. Ook was haar de kerkelijke rechtspraak toebedeeld. De verhouding tussen de overheden en de classis was vooral sterk tot circa 1650, maar werd daarna meer afstandelijk. In de Franse tijd (1795-1813) verloor de gereformeerde kerk haar bevoorrechte status, maar kon de classis blijven functioneren. Het boek vult het gat dat bestaat in de geschiedschrijving van de kerkelijke gemeente in Tiel en de dorpen in de Neder Betuwe. Duidelijk wordt o.a. de invloed van de kerkelijke instanties op het maatschappelijke leven beschreven. Een compliment is hier op zijn plaats voor dit standaardwerk. Een aanrader voor geïnteresseerden in dit facet van de geschiedenis.

Zwaluw, J.P. van der; *De kroon van Gouda. Veelzijdig voorlooper van vrouwenbeweging Anna Barbara van Meerten-Schilperoort*. Gouda, 2016. ISBN: 978-90-8954-905-1. Geïllustreerd. 403 pagina's. Tweeënveertigste verzameling bijdragen van Historische Vereniging Die Goude. € 24,95. Verkrijgbaar bij de boekhandel en de Historische Vereniging Die Goude.

Weinigen kennen deze Goudse 'voorlooper van de vrouwenbeweging', die banden met Zaltbommel en Wadenoijen had. De auteur belicht uitgebreid haar jeugd en spectaculair leven. Barbara leerde in Zaltbommel Hendrik van Meerten kennen, die in 1789 tot predikant in Wadenoijen was benoemd. In 1794 trouwde Hendrik met de toen 16-jarige 'Antje'. Drie maanden later werd het dorp en de pastorie geplunderd door Franse troepen. Later heeft Antje de puinhoop in huis beschreven in een boek 'Emilia van Rozenheim'. In 1795 werd haar man beroepen naar Schermer om uiteindelijk in 1798 te Gouda predikant te worden. Daar ontwikkelde Anna Barbara zich tot een maatschappelijk actieve vrouw en schreef leerboekjes voor kinderen, opende een meisjesschool, zette zich in voor vrouwelijke gevangenen en werd in de volksmond 'de vriendin van de armen, gevangenen en zieken' genoemd en later erkend als pionier van de Nederlandse vrouwenbeweging. Uitgebreid wordt dit beschreven over de een beetje Wadenoijense Anna Barbara van Meerten-Schilperoort. Zij stierf in Gouda in 1853.

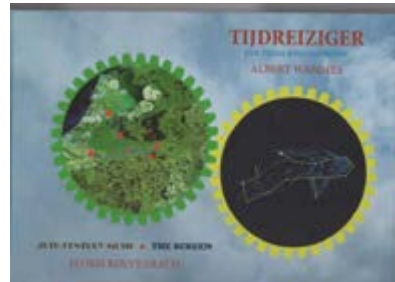
Heiningen, H. van; *De Gilden van de Stad Tiel*. Tiel, 2017. ISBN 978-90-821130-5-1. Geïllustreerd. 264 pagina's. € 39,95. Verkrijgbaar in de lokale boekhandel

Vijf jaar heeft de auteur gewerkt aan een standaardwerk over de Tielse gilden en hij heeft daarmee een belangrijk facet van de maatschappelijke en economische geschiedenis van Tiel vastgelegd. Eigenlijk waren de gilden in Tiel al in de 14^e eeuw door de hertog van Gelre verboden, maar in Tiel bleven ze bestaan als broederschappen. De smeden, schippers, schoenmakers, kramers, bakkers, kleermakers en wevers bleven zo actief. Allerlei beroep beschermende maatregelen die werden uitgevaardigd door het stadsbestuur passeren de revue. Het boek geeft een ruime en soms verrassende kijk in het maatschappelijke en bestuurlijke leven. Discriminatie, weren van beunhazen, afleggen van meesterproeven, gildfondsen, politieke invloed en uiteindelijk het einde van de gilden in 1818 worden behandeld. Het geheel is tevens rijk geïllustreerd. Het boek wordt afgesloten met een bronvermelding en een trefwoordenregister. Dat blijkt echter niet alles te vermelden, zo wordt niet verwezen naar het Antonius- en Onze Lieve Vrouwenbroederschap. Bij de liefhebber van de Tielse geschiedenis mag dit boek niet ontbreken!

Veerman, W.; *Het gasthuis van Tiel als militair hospitaal* en Schelling, M.; *Huize Kamphof: historie van een markant pand en zijn bewoners*. In: Gens Nostra. Maandblad van de Nederlandse Genealogische Vereniging. Jrg. 72. Nr. 5. Bunnik, september/oktober 2017. ISSN 0016-6936. € 7,70. Verkrijgbaar bij de vereniging.

Het Tielse gasthuis was tijdens de Tachtigjarige Oorlog hospitaal voor zieke en gewonde soldaten. Van 1635 tot 1645 zijn naamlijsten van deze soldaten bewaard gebleven. Als verdere uitwerking van een boek over de geschiedenis van het Tielse Gasthuis heeft de auteur, voorafgegaan door een korte toelichting, een transcriptie van alle namen alfabetisch geordend en in dit tijdschrift gepubliceerd. Daaronder zijn vele buitenlandse soldaten. Voor genealogen, die een voorouder als soldaat hadden, kan dit een interessante bron zijn. In hetzelfde tijdschrift is door de heer Schelling een onderzoek gepubliceerd naar de geschiedenis van Huize Kamphof in Kerk-Avezaath. Het omvat de periode 1690 tot 2011. Een lange zoektocht heeft een degelijk verhaal opgeleverd van een prachtig monumentaal pand, dat nog steeds het dorp siert. Als bijlage zijn genealogische fragmenten van de families Kamphof en Heuff, eertijds bewoners van de monumentale boerderij, toegevoegd. Het is een mooi voorbeeld wat een onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van een huis of boerderij op kan leveren!

Wammes, A.; *Tijdreiziger. Een Tielse jongensdroom*. Z.p., z.j. (2017) 273 pag. Geïll. Bijgevoegd twee cd's. Oblong formaat. ISBN 978-90-827346-0-7. € 30,- Verkrijgbaar in de boekhandel.

Een kloek boek geschreven door een Tielenaar, over een eveneens in Tiel geboren musicus. In twaalf hoofdstukken komt de levensloop van Floris Kolvenbach aan de orde. Hij werd in de zestiger en zeventiger jaren lid van de beroemde Tielse bands Mothers Love en The Dream, waarin o.a. Karel Zwart, wijlen John van Buren, Rob Heuff en later Edward Swanenberg speelden. Floris speelde daarin gitaar en was leadzanger. Het boek, in feite een biografie, geeft een boeiende inkijk in het leven van jonge (Tielse) muzikanten. Gebeurtenissen die de buitenwacht nooit gemerkt zal hebben, worden op een eerlijke en betrokken wijze beschreven. Afgesloten wordt met een discografie en songteksten die op de bijgevoegde cd's staan. Over de vormgeving van het boek kan men twisten, maar het is een eyeopener voor hen die deze periode hebben meegemaakt. Ook zij die dat wellicht niet bewust hebben ervaren, krijgen een interessant stukje dagelijkse muziekgeschiedenis van die 'wilde jaren generatie' voorgeschoteld. Een boeiend stuk geschiedenis, dat zich grotendeels in Tiel heeft afgespeeld. De moeite van het lezen meer dan waard!

Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken

De Nieuwe Kroniek is een uitgave van de Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken. De Oudheidkamer is opgericht in 1901 en houdt zich bezig met het verleden van Tiel en het Rivierenland en de relatie daarvan met het heden. De vereniging deelt haar kennis over het cultureel erfgoed van stad en regio met beleidsmakers en andere belanghebbenden en volgt kritisch ontwikkelingen die het erfgoed kunnen aantasten. De vereniging stimuleert initiatieven die het aandachtsterrein van de vereniging raken. De programmacommissie biedt de leden van de vereniging ieder jaar een uitgebreid lezingen- en excursieprogramma. Naast stad- en streekgebonden onderwerpen krijgen ook meer algemene onderwerpen op cultuurhistorisch gebied aandacht.

De vereniging kent de volgende werkgroepen:

ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP BATO

Waakt over de bodemschatten en zorgt voor het documenteren en toegankelijk maken van waardevolle bodemschatten.
Contact: Willem Spekking.
E: willem.spekking@wur.nl

HISTORISCHE WERKGROEP TIEL

Verzorgt publicaties over streekgebonden historische onderwerpen en legt het heden en verleden vast in beeld en geluid.
Contact: Beatrijs van Dijk
E: bvdijk@rarivierenland.nl

COMMISSIE ERFGOED

Waakt over de talrijke monumenten en ander cultureel erfgoed in Tiel en de regio.
Contact: Lou Dalderup
T: 0344-613141

PROGRAMMACOMMISSIE

Stelt het Jaarprogramma van de vereniging samen.
Contact: Frits Kat
E: fritskat@wxs.nl

BESTUUR

Contactadres bestuur
E: secretaris@oudheidkamer-tiel.nl
Het lidmaatschap voor het kalenderjaar 2017 van de Oudheidkamer Tiel bedraagt € 20,-. Te voldoen op: NL95INGB0004240023

Uitgebreide informatie over de vereniging, de werkgroepen, het jaarprogramma, de uitgegeven en nog voorradige boeken, de eerder verschenen nummers van de Nieuwe Kroniek en nog veel meer vindt u op de website van de vereniging: www.oudheidkamer-tiel.nl

WEBBOUWER EN WEBMASTER

Contact: Dick Buijs
E: dick@oudheidkamer-tiel.nl

REDACTIE DE NIEUWE KRONIEK

Ria Kragten, Pierre van der Schaaf,
Peter Schipper en Wim Veerman.
Contact: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

Coverbeeld: RAR/Collectie Bouwhuis

Realisatie: emjee | grafische vormgeving, Varik

Leden van de Oudheidkamer ontvangen de Nieuwe Kroniek gratis. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij boekhandel Arentsen.

De redactie heeft getracht de rechten betreffende foto's, afbeeldingen, teksten e.d. van derden, gebruikt in De Nieuwe Kroniek, te achterhalen. Indien personen of instanties van mening zijn dat hun rechten niet voldoende zijn gerespecteerd, dan kunnen zij daarover contact opnemen met de redactie.

Meningen of feiten, weergegeven in de bijdragen aan dit blad vallen onder de verantwoordelijkheid van de betreffende auteur. Redactie en uitgever zijn hiervoor niet aansprakelijk.

Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken

